

ЖИТТЯ і МИСЛІ ^{с. 3}

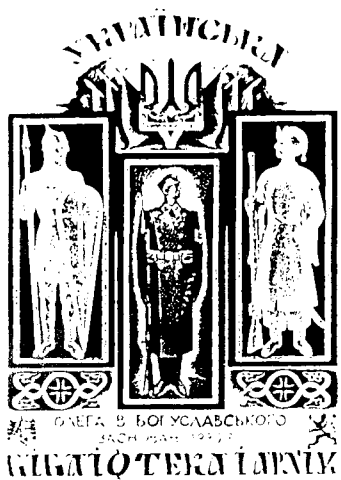

М. Шлемкевич

ВЕРХИ ЖИТТЯ і ТВОРЧОСТІ

ПРОМОВИ-ДОПОВІДІ

1958

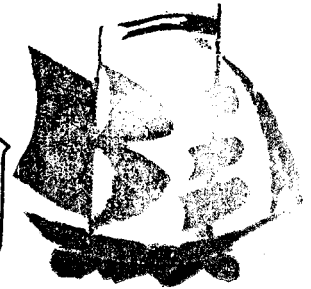
М. ШЛЕМКЕВИЧ
ВЕРХИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТИ
Промови — Доповіді

МИКОЛА ШЛЕМКЕВИЧ

DK
508.6
S57
e.3

ВЕРХИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТИ

Промови — Доповіді

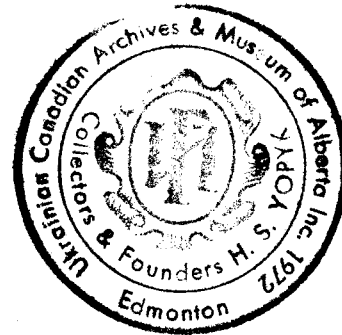

ЖИТТЯ І МИСЛІ

Книжка п'ята

Нью-Йорк — Торонто
1958

Обкладинка С. Гординського

П Е Р Е Д М О В А

Три промови і дві доповіді-етюди. Це вже говорить про те, що доводилось окремо відзначати в передмовах до моїх попередніх праць серії „Життя і Мислі”. Поки знайтись в одержі письма-друку, думки також цієї книжки появлялись на світ як живе слово-звук.

І ще і цим разом треба пригадати те, що також підкреслене в передмовах до інших моїх праць. Ясно, що промови — це публіцистика, а не наука. Але й доповіді-етюди, що творять другу частину цієї книжки, так само підводяться під поняття публіцистики. І я прохаю Шановних Читачів так до цих режей ставитись. А то не зважаючи на мої отверті попередження, до моїх писань часто підходять як до наукових трактатів, і після цього роблять мені незаслужені заваги: — мовляв, я не дотримуюсь наукових вимог. Мені здається, що це сліди колишнього наукового фанатизму, який усе не-наукове вважав нецінним і навіть зай-

вим. Залишки цього озиваються в тому бажанні моїх добрих приятелів обов'язково багати в мені узеного і професора... Мені ж зужий той науковий фанатизм, і так само далеко мені посягання дивитись на мої думки, як на науково доказані правди. І в цьому немає якоїсь удаваної скромності. Публіцистика, як я її розумію, не є незрілим яблуком-зеленугою, передчасно обірваним із дерева наукового пізнання. Публіцистика — це саме процес дозрівання громадської думки, процес, що завершується світоглядом суспільства, передовсім його провідної верстви, і філософією її інтелектуальних верхів. Це моє переконання я старався розвинути в етюді про публіцистику, який замикає цю книжку. Основні його думки вже друкувались у журналі „Проблеми”, Мюнхен, з. 1-2, 1948 р. Тут вони розроблені і доповнені.

Поза цим кінцевим етюдом, зміст книжки відноситься до дат, що стали у нас національними святами: — 22 січня, 1 листопада, дні народження і смерті Тараса Шевченка. Пропам'ятні урозистості й святогні промови не є відповідними нагодами до докладної, зокрема критичної аналізи політичних подій, поетичних творів. У таких промовах лигить відзначати передовсім значення тих подій, вагу, цінність. Критичні доповнення думок, особливо ж політичних промов на 22 січня і 1 листопада, зитаз може знайти в моїх давніших книжках, головно ж у праці „Українська синтеза

зи українська громадянська війна” і в „Галижанстві”. Багато думок цих книжок навіть словесних їх оформлень, взято з промов, у яких ті думки і ті слова народжувались. Зокрема це відноситься до промови на 1 листопада, яка є зав'язком-зерном, що з нього вирости сторінки „Галижанства”. В мене були сумніви, чи варто її містити в цій збірці. Та рішила пора її появи: восени 1958 року, саме в сорокову річницю 1-го листопада! В таку пору друкуючи промови на інші свята, пропускати саме цю, було б об'єктивно незружно і мені особисто неприємно.

Коли говорити про особисті мотиви, то опублікування цієї збірки має для мене особливе значення. Етюд про публіцистику це самозастанова, роздум над моєю власною життєвою працею публіциста. А промови і доповідь про основи світогляду Шевченка — це живий спомин моїх таких численних прилюдних виступів у таборах Німеччини, а потім в ЗДА і в Канаді. Ці промови і ця доповідь — це осад різних варіантів тієї самої теми, різних пристосувань до місця, часу і слухачів. І поки кожен новий виступ побуджує до шукання нових варіантів, нових образів, нових слів, до того часу тема для душі жива. Але приходить пора, коли тривожне шукання відповідного виразу для думки стихає. Тоді виступ-промова стає еше тільки повторенням одного і того самого. Знак, що зацікавлення проблемою злиняло в душі і дозрів час утвердити знайдене і по-

*прощатись із ним. Оці друковані промови це
моє прощання з українським суспільством, ко-
ли йдеться про виступи на тих щорічних свя-
тах. І так прохаю їх прийняти.*

*І як кожна об'єктивізація мислі й позуван-
ня є вже визволенням, так і ці друковані про-
мови і доповіді — це звільнення духа для но-
вих проблем, що стоять перед ним, манять і
клижуть до дальшої дороги.*

ПРОМОВИ

22 СІЧНЯ

Неначе верхи високих гір в соняшній короні стоять перед нашою уявою дати і акти 22 січня 1918 і 1919 років. До них, як до далекої цілі, прямували зусилля в 19-му столітті відродженої української нації. Вони — це завдаток здійснення мрій Шевченка про сім'ю вільну, нову після того, як встане Україна і потопче тьму неволі. Вони — це рішення здійснити візію Франка про соборність. Українська самостійність і соборність — це вітхнення тих, що в тяжкій політичній боротьбі, в господарській самоорганізації, жертвами постійної праці і навіть життя приготувляли ті акти.

Задивлені в золоті верхи ми часто забуваємо, які тяжкі дороги вели до них. Скільки треба було перебороти перепон, скільки пройти непрохідних — здавалося — нетрів, зарослих колючими хащами, скільки темних і вологих яруг із ревом дикого звіра і сичанням їдовитих гадюк! Скільки сумнівів і заворотів,

скільки принижень і спадів по крутих об-
зах історії! Скільки треба було зазнати ран
і образ, як калічити душу і ноги в тому по-
ході вгору! Але не зважаючи на всі ті пере-
шкоди, верх осягнутий, і страждання й жер-
тви оправдані!

Значення тих дат і актів для нас неоціненне.
Чим були б ми без них у світі? Ми були б
справді тільки областю Росії, провінцією, на-
ціонально незрілим людом — відміною з де-
якими етнографічними особливостями, без ок-
ремих духових і політичних прищів. Без тих
дат і актів, без створення Української Народ-
ної Республіки, самостійної і соборної, не
було б сьогодні і мови про Українську Соція-
лістичну Советську Республіку, а Україна бу-
ла б частиною не Союзу, але єдиної, неділи-
мої советської Росії. Без Української Народної
Республіки, без боротьби за неї, і без признання
її й розголосу в світі, окупант у своїй нинішній
потузі не потребував би творити сповідність
української державности і цим поневолі під-
тримувати й утверджувати в світі право Укра-
їни на самостійність.

Значення тих актів для нас незміренне.
Ким були б ми сьогодні в колі сусідніх і даль-
ших народів, що 1917 оформились у власних
державах і разом із нами їх утратили? Ми бу-
ли б недоростком між ними. А вже навіть мрія-
ти не могли б ми про ту ролю, що її від 1917
року до сьогодні відіграє Україна серед них.
Не могли б навіть мріяти про те, щоб стати

осередньою силою спільної боротьби за визво-
лення.

Тому й відчуваємо як щось у роді блюз-
нірства — ту озлоблену критичність, яка хо-
че бачити в тих актах і документах, що в них
вони висловлені, одні тільки тіні, помилки, а
в людях — слабину. Яка нещира ця постава,
легко можемо переконатись. Ми маємо сьогодні
між нами, в вільному світі, відомих і заслуже-
них учених, письменників. Але спитаймо себе:
— чи не було б краще, коли б у їх осередку
мали ми ще гіганта української наукової праці
і першого президента Української Народної
Республіки, проф. Михайла Грушевського? І
ми маємо на еміграції відомих і заслужених
політиків, але чи не почували б ми себе пев-
ніше, коли б на їх чолі стояв і нині незламний
лицар української державности, Симон Петлю-
ра?!

Але й навпаки, ми повинні усвідомити собі,
що є також щось образливе в самих тільки по-
хвальних акафістах, яких кадило мало б при-
слонити слабину, що є в тих актах і доку-
ментах, слабину, які є в усьому людському.
Така постава ображає своєю боязкою поблаж-
ливістю, тоді як маєстат подій ніякого мило-
сердя у нас не просить. Він вимагає тільки
правди!

А це означає далі засаду: — не виривати
з життєвої тяглости окремих фрагментів і —
без особливих труднощів знайшовши в них
якісь психологічні чи політичні помилки —

радіти знахідкою, як підтвердженням власної нехоті. Це означає вимогу розуміти 22 січня з його актами і документами по-перше, з того душевного підложжя, на якому ті акти і документи виростили; по-друге, з духового підсоння, в якому вони приймали своє ідейне і словесне оформлення; і по-третє, з зовнішніх обставин, серед яких вони набирались плоти, наливались кров'ю, ставали історичними фактами.

Дні 22 січня 1918 і 1919 років — це дні народження сучасного українства, вихід його з ембріонального стану підготовки до самостійного життя. Колись, коли люди вірили, що доля кожного виписана в зорях, питали, під яким сузір'ям родилась людина. Тепер не віримо в астрологічні гороскопи. Тепер схилиємось до думки, що в наших сердечних глибинах, у нашій душі сходять і меркнуть зорі нашого призначення. Тож сьогодні конфронтуватимемо тривогу і тугу, що щемлять у наших душах, зіставлятимемо наші пориви і спрямування з тими великими датами нашого нового народження як державної нації. І в таких медитаціях шукатимемо променів, що прояснювали б темряву наших будучих доріг і виправдували б їх спрямування.

* * *

22 січня 1918 року, день проголошення Української Центральною Радою в Києві 4-го

Універсалу, день самостійности. Щоб зрозуміти душевне підложжя актів і подій, треба повернутись уявою і серцем до тієї благодатної весни, першої свободної весни 1917 року. Це була весна благословенна теплом і дощами, коли Дніпро вийшов із берегів і гордо й рокітливо ніс свої хвилі київськими набережними. Дерева вже ранньою весною погиналися від густого листя й замикались у темній зелені. Київські сади потопали в квітті. Але не тільки Дніпро і ліси і сади стояли в поводі. Також людські душі переливалися почуваннями і рамена відчинялись як двері. Люди падали собі в обійми, вітаючись із великою радістю. Це ж уже вольними, неверстовими шляхами України і пишними бульварами її столиці проходив довгожданий гість: — воля-свобода! А над нами блакитним степом котилося і тріскало золоте грозно. А над нами походжав бог античних космогоній: — вічношній соняшний келих, що переливався, але не спорожнявався ніколи. І ми п'яніли його гарячим вином. А ночі, незабутні, тихі і теплі ночі весни 1917 року, коли небо схилилося до нас і — так як у поета — долоням спраглим жнив подавало місячний серп. То були дні найкращих надій і окрилень. Ні, цього мало, то були дні найбільших певностей. Ми вірили свято і непохитно, що то — не як у Шевченка, на годиночку — але вже на постійно правда прилетіла спочить на українській землі. Адже ми бачили, як незрячі прозрівали, як німим от-

верзлися уста. Ми чули, як українське слово прорвалося як вода. Ми бачили, як українська дебр-пустиня неполита, зцілющою водою революції змита, прокинулася. Як потекли веселі ріки, а озера кругом гаями поросли, веселим птаством ожили. Ми були твердо переконані, що врешті і назавжди Україна вкривається дорогим, золототканим, хитрошитим, добром та волею підбитим святим омофором своєї державности.

Які ми сьогодні холодні, зимні, тверезі! Для нашої політики може це й краще. Та мусимо пам'ятати, що наш холод і нашу тверезість здобуло для нас те покоління своїми розчаруваннями, які прийшли після тих злетів. Так скоро виявилось, що свобода не гість і не пташка, що прилітає в благодатну весну. Так скоро виявилось, що свободу треба впертим зусиллям і організовано здобувати й утверджувати крок за кроком. Кілометровими стовпами, що ними позначувало українство свої здобутки, були Універсали Центральної Ради.

Перший Універсал — рішення для свого дому і горде слово кинуте доквіллю, що з того дня український нарід у свої руки бере свою долю. Другий Універсал, що його з перспективи часу можемо назвати маніфестом українського політичного реалізму, який знає, що зразу всього не здобувається, але етапами. Так розуміли компроміс 2-го Універсалу його творці і речники підчас довгих дебат у Центральній Раді. Вони отверто і чесно називали

його етапом по дорозі до дальших здобутків. Одначе друга сторона не відносила так же чесно до договору і навіть не робила для пристойности заходів до його реалізації. Навпаки, Тимчасовий Уряд у Петрограді, потопавучи в громадянській війні, аж до самого кінця накликав на Україну ворожі сили, які помогли б йому приборкати самостійницькі прямування. В Києві з'явилися чеські легіонери, калединські козаки.

Ще раз українська правда підвелася і своєю ясністю і щирістю перемогла. Легіонери зрозуміли, що їхнє місце на протинімецькому фронті, а не в Києві. Калединців удалося переконати, що їх завданням є порядкувати і боронити їх рідний край, а не встрявати в українські справи. Вони відійшли на тихий Дон. Але оце з'являється новий ворог, для котрого ясність і щирість і правда взагалі — це тільки заржавіла зброя давніх, перестарілих політичних арсеналів; ворог, для котрого зброєю і методом були брехня, обман, підступ, терор, насильство. Перша спроба сил із большевизмом вийшла ще в користь України і та перемога утверджена Третім Універсалом Центральної Ради. Україна стає вже окремою державою в федеративнім зв'язку з країнами, що державно оформляться на ґрунті давньої царської імперії. Але той Універсал уже не в силі прислонити того, що Україна стоїть на краю пропасти соціальної анархії й котиться в неї неминуче.

В 1920 році мав я нагоду бути присутнім при розпечатуванні випадком збереженого поміщицького палацу в Звенигородщині. Комісія, складена з представників місцевого селянства й комісаріату освіти, передавала той палац у розпорядження українській школі. Було дивно й моторошно входити в пишні світлиці, розкішно устатковані, де всі годинники зупинилися на приблизно одній годині, і всі стінні календарі вказували один і той самий день початку листопада 1917 року. Це для України зупинився історичний час і вона сточувалася в неісторичне анархійне існування.

Мусимо звернути увагу на одне: — той діпазон душевних переживань від найбільших окрилень і надій до приниження і чорної розпуки перейшла українська провідна верства продовж півроку. Це проба нервів часто непосильна для старих, досвідчених еліт. Що ж казати про молоду провідну верству, яка щойно шукала своїх тактичних доріг.

Подумає хтось: — зате в д у х о в і й, і д е й н і й площині та еліта мала певний, твердий ґрунт під ногами і з нього могла пригорщами черпати принципи порядкування душ і держави. Безумовно тодішня українська провідна верства стояла на європейському духовому рівні. Некоронованим, може іноді офіційно неназиваним, але щиро визнаваним божеством — був розум, критичний, аналітичний розум. Таке покоління мислить будуче ідеальне суспільство як добровільне об'єднан-

ня, створене свідомим і розумним рішенням людей, що зберігають свою свободу, право індивідуального самовизначення. Адже на революційних прапорах 19-го і початку 20-го століть, на прапорах, що їм молилося і під ними боролосся те покоління, стояла свобода одиниці і свобода коаліцій, себто вільних товариств тих одиниць. Збільшувати, примножувати свободу і обезсилувати, а то зовсім касувати закони, які її спиняли, ослаблювати традиції і спільноти, які її втискали свободу в вузькі рами, — було боєвим кличем. Аж оце історія ставить перед те покоління протилежне завдання: — не здобувати свободу, але вже здобуту свободу обмежувати новим, рідним, праведним, але не менш твердим законом; отже завдання не послаблювати закони, але накладати й берегти їх важність. Знову нове і незвичайно тяжке завдання для політично свіжої, недосвідченої, досить безтрадиційної провідної верстви.

Ті аналізи душевного підложжя і ідейно-духового підсоння повинні захитати одну легенду, яка є вихідною точкою пізньої безоглядної критики тих років, легенду, неначе тодішнє українство діяло серед можливо найсприятливіших для себе умов. Це важне й тому, що і з о в н і ш н і о б с т а в и н и були дуже тяжкі. Після радісної весни, погожої й розквітлої надіями, прийшла понура, слотяна осінь. Ледве почата державність знайшлася в смертельних обіймах двох могутніх,

ворожих стихій: — біло-російської і червоно-російської. Біла сунула з південного заходу. Це розкладені царські армії південно-західнього фронту сунули до дому, заливаючи своїми каламутними ріками Україну, нищучи майно, життя, засоби лучби і рештки державного ладу. А назустріч тій стихії з північного сходу насувалась хмара т. зв. мішочників. Це московська народна стихія, що її колись втихомировав царський уряд і його апаратура постачанням кінцевих засобів прожитку. Тепер коли опікуна не стало, перекинувши мішок через плече, перла та стихія в Україну самотужки здобувати хліб. Це була страшна сила. Рідкі застави молодій українській державі не могли справитись із нею. Вона проривалася крізь них, загатила залізничі й биті шляхи. Тій то силі завдячують свої успіхи невеликі ще тоді ватаги червоної гвардії большевицької. Та гвардія була неначе першими загонами, пробоєвими куренями московської народної стихії, що перла на Україну.

Так стиснута, українська провідна верства в своїх слабших душевних периферіях почала хитатися. Вона думала і питала, чи не знайти їй рятунку в згоді з однією з тих сил. Так іззовні і всередині починається розвал, великий потоп. Настає отой передісторичний стан, оспіваний колядкою, давній мітичний стан, коли не було ні неба, ні землі, а полем було синє море. Це в Україні не стало ні неба з його дороговказними зорями, ні твердого ґрунту під но-

гами, а полем було не чисте, синє, але брудне, анархією скаламучене море.

І з того брудного потоку, знову як співається в колядці, вистрелило вгору зелене явір-дерево, нове дерево життя: — вічні й невимірючі слова 4-го Універсалу: ... Твоєю силою і волею, і Твоїм словом, Український народ, створилася Українська Народна Республіка... І далі: Від нині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу.

Тепер розуміємо слабші місця Універсалу: — це сліди страшних породових болів, серед яких народжувалася українська самостійність; це лушпайка тільки, що в ній дозрівало дороге цінне зерно; це бідний вифлеємський вертеп, що в ньому об'явилося нетлінне Боже Слово для України.

Є щось із тодішньої української норми в такому саме об'явленні. Бо подібну генетичну структуру зустрічаємо і рік пізніше, в акті 22 січня 1919 року. Ще раз українська провідна верства пережила добрі дні сподівань. Це була та золота осінь 1918 року, коли — здавалося — консервативно-гетьманський табір знайшов спільну мову і договорився з революційно-демократичним табором, щоб спільною працею дати Україні передчуття культурно-творчої й державно-упорядкованої спільноти. На те, щоб за кілька місяців знову скотитись у хаос, в анархію. І знову на Україну, роздерту унутрі,

сунуть історичні її вороги: — з заходу ново-відроджена Польща, з півночі — відмоджена більшевизмом Росія, а на південному сході зосереджена біла Росія. І що найприкріше відчувалося тоді: — рішальна сила, переможна антанта, стояла не по боці України, тільки по боці її білоросійських і польських ворогів. І знову слабші частини провідної верстви, „роздерті сумнівами, биті стидом”, питають себе і своє докільля, чи не знайти їм рятунку, власного і України, в федерації з однією з тих сил, що наступали. Навіть серед рішального політичного осередку, східнього і західнього, який довів таки до акту 22 січня 1919 року, не все було до кінця в ясності. І ті осередки не йшли до об'єднання в якимсь вітхненім запалі, але скоріше в розумінні обов'язку. Адже східне-українські керівні кола знали добре, що об'єднуючись із Західньою Україною ставлять проти себе нового ворога, Польщу, з якою не хотіли воювати, навпаки, на яку дивились як на можливого і бажаного союзника в війні з Росією. Подібно керівні кола Західньої України прекрасно розуміли, що об'єднуючись із Києвом вони наражаються на війну з білоросійським союзником всемогучої антанти, з якою старалися бути в згоді.

А все ж не зважаючи на всі труднощі і кон'юнктурні міркування колумни української державности: — акт 22 січня 1918 року і акт 1 листопада 1918 року дождалися свого оста-

точного завершення. Українська державність укрилася золотою копулою соборности 22 січня 1919 року.

В підготовчих хитаннях, непевностях, нерішучості провідної верстви — слабини подій і документів, ті слабини, що на них, іноді тільки на них, звертають увагу критики. Але в усьому тому є й якась неособова, об'єктивна, незалежна від бажань і пристрастей вага. Партії січня 1918 року довго ухилялись від остаточних висновків із ходу подій. Керівні кола українського сходу і заходу, в січні 1919, як зазначено, радо-нерадо доходили до межі й цілі політичного розвитку. А все ж, неначе під диктатом призначення, дійшли, мусіли дійти до них. В цьому те неособове, об'єктивне, і в цьому глибоке коріння того, що день 22 січня зразу став найбільшим національним святом всього українства. Про ті акти можна сказати те, що сказано в євангелії про народження Бога-Слова. Вони народилися не з земної, чи тілесної похоті, не з групових, партійних чи класових інтересів, але від Бога, з історичних українських неминучостей.

* * *

Коли наші щорічні святкування 22 січня мають мати глибший сенс, то він лежить в усвідомленні значення актів того дня і в віднові наших зобов'язань у відношенні до них. Як формула присяги повторюється незмінно,

так і ми в ті дні повинні що року пригадувати: — На мапах цього світу скоро не стало держави, створеної актами 22 січня 1918-1919 рр. Але в наших душах та держава морально існує і нас далі зобов'язує її праведний, не насильством окупанта, але волею народу встановлений закон. І хай у паспортах, що їх носимо в кишенях, в рубриці про державну приналежність із того часу по нині значиться різне; хай у одних там було виписано советський, у других польський, румунський, чехословацький підданець. Хай у одних, як після другої світової війни, значиться там бездержавник, у других запрогоренець-діпі. Хай! Але в паспортах душ наших з того часу і досі в тій рубриці державної приналежності нестертими, огненними літерами виписане: — Українська Народна Республіка, держава 22 січня!

З тими паспортами в душі жили ми, боролись і страждали в займанщинах між двома світовими війнами. З тими паспортами вийшли ми в чужину. І саме завдяки їм, цим паспортам, ми тут, у широкому світі, не є бідними скитальцями, що для них не стало місця в батьківщині і вони вийшли шукати собі кращої долі. Ні, завдяки тим паспортам носимо горді титули політичної еміграції, людей, що не шукають щастя-долі і достатку на чужині, але щасливого повороту до свободної батьківщини.

Так ходимо чужими країнами, але в душі носимо свій власний світ. І тому ми іноді такі незрозумілі нашому докільлю, і тому цей гар-

ний і залюднений світ для нас часом порожний як пустиня. І оце в хвилини гострої туги й жалю, коли душа „в безсиллі подається недужа”, підступає до нас чорний демон сумніву і зневіри і нашіптує свої жорстокі запитання. Він каже: — Чи не занадто великі жертви принесли ви, здійснюючи акти 22 січня? Чи відрікшись їх своєчасно, не заощадили б ви мільйонам українців життя? І далі йдуть щораз страшніші питання: — Подумайте, чи не даремні всі ті жертви? Дивіться як спокійно й байдуже проходить світ широкий повз ті жертви! Як спокійно проходить він понад ними! Як легко й без жалю залишає він, неначе пройдени етапи, всі ті ваші самостійності, соборності! Оце ж творяться великі господарські бльоки, великі понаднаціональні, понаддержавні об'єднання. Сьогодні встоятися може тільки той, хто є носієм якоїсь універсальної ідеї. Що вдієте з вашими застарілими, провінціяльними, дрібними ідеями про якусь від усіх відгороджену, хуторянську самостійність? Чи не є все те старосвітська романтика? Чи не залишиться з нею, не зважаючи на всі минулі й будучі жертви, тільки малим, незрозумілим провінціяльним народом десь на краю широкого, новими ідеями вагітного світу? Ви чванитеся — так продовжує спокушувати й мучити нас той демон — ви чванитеся, що несете з собою кивот свого завіту. Але чи мали і чи маєте відвагу тверезо поглянути в його нутро? А може замість живої ідеї знайдете там тільки застарілі,

несвочасні, пройдені мислі. А може Бог, що йому приносите стільки жертв, це вже тільки труп колись живого Бога!

Не важмося відбиватись від таких зловіщих питань тільки викликаннями і тільки відвертаннями від них. Навпаки, саме свята 22 січня повинні бути щороку повторюваною спробою стати віч-на-віч тих питань і сумнівів, і або перемогти їх, або впасти в бою і тим самим пропасти для українського світу.

Зброя перед нами, треба її піднести. Українська національна ідея не є загумінковою, засклепленою в собі ідеєю. В ній злилися в одне споконвічна народна візія сумирного і праведного, скажім: — хуторянського, життя на землі із християнською, універсальною ідеєю справедливості. В періоди великих руїн, коли нарід мусів покидати степ широкий, край веселий і знову відхлинати в свою прабатьківщину, заліснену і недоступну північно-західню і західню частину України, тоді разом із поворотом додому мусів відбуватись і поворот від світу до себе, до душі, до її глибин. Під враженням страшних переживань зростались щораз тісніше ті два мотиви: — народний і християнський, мрія свого малого земного раю із мрією про небесне царство загальної справедливості. З цієї синтези народився прекрасний і досі живий український національний міт, що передається з покоління в покоління, щораз новіші, свіжіші, сучасніші мотиви приймаючи і включаючи в себе. Щороку нарід відсвіжує серцем і

уявою ту свою візію будуччини, виспівуючи її з невиданою в світі сердечністю і до сліз зворушливою щирістю.

В ній звіщається світові дивная новина, що не в царських палатах, а во пустині, во ясині, в злиденних умовах українського підневільного і скитальського життя прийде на світ нове Слово Боже. Кожного року нарід стає на коліна і молиться своєму — як далі співається в колядці — необіймленному і недостиженному призначенню в образі Божої Матері — Мадонни, в виді її одержі української бідної жінки-комірничі з Сином-дитиною на руках, якому призначено бути Правосудом світу, навкруги якого стануть колись люди „йому ся молити і його просити, щоб він дав їм в своїм царстві на вік віків жити”. Це універсальна ідея блаженного життя в справедливості, що її несе Україна поганьбленому і оскверненому світові. Це та глибоко народна, національна і загальнолюдська ідея справедливості, як основи людського світу, ідея, що її протиставить Україна псевдоуніверсальній ідеї, якої понура тінь впа на пів світу й яка прислонює справді заскорузлу в собі, еґоїстичну ідею московського всевладства.

В найскрутніші дні українська свідомість прибігає до того свого скарбу віри, а найчутливіші її органи, творчі душі, бачать зближення великого сповнення. В хвилини потопу 1917-1918 років бачив поет Матір Божу, як вона проходила обніжками-межами українського

стефу, обганяючись від анархійних куль, як од бджілок, і як шукала Ісуса, що вдруге народився в Україні, яку любив до смерті. І кілька років пізніше з найбільш досвідчуваної лемківської землі подає поет радісну вістку, що народився Бог на саях в лемківському містечку Дуклі, прийшли лемки у крисанях і принесли місяць круглий...

І мусимо розуміти і дивуватись неособовим неминучостям, що діяли і діють в Україні: — Це ж акти 22 січня творились у тоді релігійно байдужих кулюарах і залах Центральної Ради, а все ж і помімо того вони невідхильно завершувались на Софійській Площі під радісний звук дзвонів, що колись благословили хоробрі княжі дружини, що пізніше вітали гетьмана всієї України, Богдана Хмельницького, а тепер у 1918-1919 роках звіщали українському народові, що його політичні осяги влітаються, вливаються в широке русло історії України. Тож коли в чисто політичному розгляді акти 22 січня були сучасним завершенням, копулою, то з філософічно-релігійного погляду вони є тільки широко відчиненою брамою далекої дороги українського духа і життя.

Тож наші щорічні святкування це повні глибокого значення зупинки на тій дорозі. В Києві замовкли дзвони Святої Софії, але по всьому світі озиваються вони в пам'яті і серцях тих, що чули їх 22 січня 1918-го і 22 січня 1919-го року. Неначе олімпійські бігуни, що передають горючий смолоскип один одному, поки

донесуть живий огонь до цілі, — так під час урочистих свят 22 січня старше покоління передає живий звук Софійських дзвонів молодшим, щоб перейняли вони святий огонь, і несли його і передавали далі, аж поки щасливе покоління — чи наше чи нащадків — донесе його до цілі, до перводжерела, до Києва — в велику нову годину, довгождану, тугою, працею, жертвами, сльозами і кров'ю окупльовану годину.

В ті наші свята туга перемагає границі часу і простору. Вона переносить нас уже в ту будучу, щасливу годину. Знову Софійська Площа шумить-переливається радісним людським морем і потапає в золотих звуках сонця і дзвонів. Між монументом Богдана і брамою Собору розступаються живі лави широким проходом. Щось має статись, велике і таємне. Тривожне і благовісне мовчання висне над нами. Чути кроки, щораз ближче, щораз виразніше. Це грядучі події ступають шляхами українських душ, щоб незабаром стати тілом і історією. Це приближаються герольди українського уряду, щоб ще раз возвістити, що віднині і вже до віку Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною і суверенною державою українського народу.

В ті хвилини побожно схилиймо голови: це почерез сорок років дзвони Святої Софії благословлять всіх, хто зберігає вірність актам 22 січня і їх державі!

1 ЛИСТОПАДА

Там за горою, за кам'яною, де дзвін дзвонить, місяць сходить... Там на краю тодішніх світів жило Богом, людьми і історією забуте плем'я. Одні називали його рутенцями, другі малоросами. Воно ж саме пам'ятало ще свою давню назву русинів. Коли б ви спитали те плем'я про його духове обличчя, воно вказало б тільки свою церкву. Коли б ви спитали про державу, воно назвало б чужого цісаря в далекій, наддунайській столиці.

А було колись, те плем'я пишалось потужною державою. Було колись співець Ігорового походу звертався до володаря тієї держави з закликом про допомогу: —

О князю Ярославе Осмомисле!
Ти на столі золотокутім сів
У Галичі, і сталь своїх полків
Угорські гори підпирати вислав.
Ти заступаєш королеві путь,

Замкнув ворота синього Дунаю,
Крізь хмари гаті кинувши, і в краю
Усім, аж по Дунай, ти чиниш суд.
Від грізьб твоїх тремтять краї незнані,
Ворота київські не раз ти відмикав...*

Було колись інший володар тієї ж держави, князь Данило, на чолі руських воїв сам ставив чоло найбільшій могутності того часу, що покорила собі всю Азію: — татарській орді. В умі того князя зродилась ідея хрестоносного походу європейських народів проти вічної небезпеки і загрози для них від азійського кошового степу; ідея, що мусіла чекати сімсот років, поки світ почав її в наші дні поволі усвідомлювати і приймати за свою.

А потім прийшло довге борсання, передсмертне борсання, і потім прийшла темна ніч, непробудний — здавалося — сон неісторичного існування. Того сну не переривав веселий го-мін, що йшов в 16-му сторіччі з східних степів України...

Гей гук, мати, гук,
Де козаки йдуть,
Та й щаслива тая доріженька,
Куди вони йдуть...

Не чуло плем'я русинів тих радісних пісень багато, і тільки винятки, що продирались на

* Переспів Св. Гординського.

схід, ходили веселими козацькими дорогами... Не прорвали того сну на довго і рев гармат Війська Запорізького і держава Богдана Хмельницького. Вони з'явилися на землі русинів мов сонна мрія, як дивна примара свободи, але долі змінити не змогли. — І те, що в цьому 17-ому сторіччі для інших щасливих народів було додатком їх будучої могутності, і вже давало підстави їх життєвій розкоші, культурному витонченню: — відкриття нових земель і їх скарбів, те для племені русинів означало тільки збільшення попиту на його робочі руки, означало тісніше зашморгнуту петлю на його шиї, тугіше стиснуті занози кріпацького ярма. Означало зниження до рівня суспільности хлопа і попа, як глузуючи прозивали його вороги в 18-му столітті.

Тиск кайдан послабшав під кінець того сторіччя, коли під напором французької революції і наполеонівських війн задрижали дотеперішні престולי. І зараз, як каже співець нашого відродження, щось мале заворушилося коло мурів нашого Салима: — новий люд, новий Бог, новий храм, нова сила незрима. І росте воно, пнеться в біді, і чіпляється ґрунту, Мов будяк той, низький і ціпкий, Все готовий до бунту... Або, як каже сучасний вже письменник, як верба, вірний символ галичанства, верба, що кожного року підрізувана і підкурювана, все ж за першою ласкою весни прокидається до життя і розпускає свої зелені кучері... 1848 року те плем'я починає вже го-

ворити не тільки мовою соціяльних бажань, але і мовою виразних національних вимог. Воно заявляє світові, що воно це тільки частина великого українського народу (тоді рахували п'ятнадцятимільйонного), що воно ніколи не зречеться культурної єдності з ним, і тільки рахуючись із дійсністю, хоче політично самоздійснитися в границях австрійської монархії, як окремий коронний край. Та одночасно в своїх думках того часу воно вже передчуває, що остаточне заспокоєння знайде воно аж у самостійній і соборній українській державі... Це були прекрасні мрії юнака, що простягав до сонця „весни народів” свої молоді, здорові, та недосвідчені рамена. Він не передбачував, скільки тяжкої праці духа треба ще буде, щоб перекувати ті мрії на ясні й виразні мислі політичних ідеологій і програм. Він не передбачував, скільки каменярської праці треба буде покласти, щоб організаційно оформити нарід і зробити його зрілим до здійснення тих мрій. Він не міг передчути, що сьогодні в світі рішає не тільки правда, що треба ще й лицарського подвигу, щоб промостити шлях цій правді і здобути місце для неї в житті. На щастя знайшлися каменярі серед того племені з Іваном Франком на чолі, і на щастя знайшлися лицарі з Січовим Стрілецтвом в осередку. Вони довели нас до дня сповнення, до завершення розвитку в дні 1 листопада.

З того часу де тільки знаходяться живі, передовсім галицькі, колонії в світі, там уро-

чисто й отверто святкується пам'ять того дня. А ті, що залишилися в домі неволі, що на глум називається Українською Соціалістичною Советською Республікою, духом зучасняються в тих святкуваннях. Тоді залюбки слухаємо оповідань очевидців і співтворців Листопада. Тоді наша пам'ять любовно перегортає сторінку за сторінкою, подію за подією, що склалися на той день. Та щораз менше між нами учасників і щораз більша пропасть часу ділить нас від того славного дня. Ця віддасть накладає на нас новий обов'язок. Чи не пора вже може не то пригадувати, але забувати дрібні деталі, радісні й сумні, смішні навіть і величні? Чи не пора дивитися на 1 листопада вже не як на суму всіх тих деталей, але як на величний символ, очищений від людського-надтолюдського, звільнений від історичних припадковостей? Чи не пора звертати увагу передовсім на суть і значення 1-го листопада для нас, вчутися і пережити свідомо ту суть і те значення?

Без 1 листопада ми були б подібні до мандрівника, що вибрався вгору, але по дорозі знемігся і не дійшовши до верха, повернувся назад у свою долину. Він усе життя носив би в душі свідомість своєї неспроможности, жив би в тіні почуття меншецінности. Інакше виглядає людина, що хай великими зусиллями і жертвами, але все ж таки дійшла до цілі. Лиха доля може скинути її вниз, але подихавши хоч короткий час різким повітрям вер-

хів'я, та людина стає інакшою. Її думки й її туга будуть назавжди прив'язані до того верха. Вона скидатиметься на пораненого й закутого орла, що сіпає й гризе кайдани, поки вони не подадуться його необоротному завзяттю. З цього погляду 1 листопада це день душевного очищення галичан від слідів довголітньої неволі, шістьсотлітнього рабства.

Ми жили в тихих, спокійних. іноді навіть уже привітних, часом і достатніх, але тісних цісарсько - королівських, австрійських кімнатах. Про свято говорили ми про великий (тоді налічували вже 35 мільйонів) нарід, його будучину. Але наші будні були виповнені вщерть дрібними, провінційними надіями і журбами. І що знали ми про Велику Україну? Кілька славних імен, перед котрими ми хилили голови, кілька назв часописів і журналів, мало і малих як для Великої України, і наказне мовчання від молдованина до фіна . . . Революція 1917, початок 1918 року отворили двері, але все до основ змінилось аж після 1 листопада. Ми вийшли з наших тіснот і обмежень у широкий український світ. Ми дихнули повітрям далеких, рідних просторів українського степу і української історії. І вже не тільки з літератури, але в безпосередній зустрічі доторкнулися Східної України, її тілом і духом потужного народу. І нашу зустріч прищепили спільно, в обороні соборної батьківщини пролитою кров'ю. Такі речі не забуваються, а погляди і постави, що родяться з таких до-

свідів, це вже не теорії і не урочисті пози, але живі, налиті кров'ю мислі і переживання.

Це правда, ми і без держави 1 листопада, без Західньо-Української Народної Республіки, прийшли б у Східню Україну, подібно, як і наші предки в 17-18 століттях знаходили дорогу туди, до тієї — хай неповної, але все ж у порівнянні з галицькими умовами — свободи. Це правда, але ми прийшли б тоді інакші. Ми були б тільки втікачами, ми залишилися б пришельцями в рідній землі. Дорогу знаходили б, як давніше, тільки одиниці, окремі гурти, як Київські Січові Стрільці. Ми не принесли б золотоверхій столиці, Києву, віна в виді Галицької Армії. Соборність пережили б одиниці, групи, але не цілий нарід Галичини. Ми не зазнали б того чуда, коли із племені русинів-галичан народилося свідоме свого соборного призначення західне українство. Тож 1 листопада це день великої переміни, просвітлення і переображення. 1 листопад це Тавор-гора галичанства.

Вкінці не було б без 1 листопада того міжнародного історичного процесу, що 1923 року тимчасово був вирішений Радою Амбасадорів у користь Польщі, 1945 року знову повертається до лінії Керсона. В уяві всього світу Галичина й Буковина залишилися б цілком природними частинами Польщі й Румунії. Найвищим актом нової історії України був би 4-ий Універсал, без завершення тієї історії копулою 22 січня 1919 року, який від тоді став

нашою законною дійсністю і ідеєю, що нас зобов'язує.

1 листопад залишив нам не тільки нові метрики, але й виразні заповіді й дороговкази успіху. Це правило нашої історії: — коли український політичний реалізм і ідеалізм розсварені розійдуться, звироднюються і один і другий. Тоді реалізм уподібнюється, пристосовується, асимілюється з чужими силами. А ідеалізм анархізується і розсипається дрібними струмочками, розгублюючи великі жертви, окуплені посвятою. Це епохи руїни. Ми зазнали такої руїни після упадку княжої держави. Тоді реалізм провідної боярської верстви пристосовувався до польської державної ідеї і втопився в чужому світі. А ідеалізм борсався неузгідними виступами вірних родів і розгублювався не так рухами, як народними відрухами перших козацьких походів. — Ми мали другу велику руїну після упадку держави Богдана Хмельницького. Тоді знову реалізм нової провідної верстви, козацької старшини, рахувався тільки з новою силою Росії, а ідеалізм Січі розряджався з політичного боку іноді недоцільними, іноді навіть погубними акціями. — І навпаки, епохи, коли політичний ідеалізм і реалізм співпрацюють, це часи нашого розцвіту і потуги. Це часи передовсім Великого Гетьмана Богдана Хмельницького, якого тверда десниця вміла поєднати реалізм і державний досвід решток вірних Україні боярських родів із мо-

лодечо-загонистим ідеалізмом Січі й одуховленим ідеалізмом київської інтелігенції.

Напередодні 1 листопада бачимо знову напруження між ідеалізмом і реалізмом. Тодішній ідеалізм, зосереджений в Українському Січовому Стрілецтві і задивлений в українську державність, що вже існує на сході, хоче негайно рвати всі дотеперішні історичні зв'язки і йти назустріч великому українському об'єднанню. Тодішній реалізм, репрезентований парламентарним представництвом у Відні, хоче ще зберігати історичні пов'язання і здійснити програму 1848 року, домагаючися створення українського коронного краю в австрійській федерації, що — здавалось — назрівала. Два протилежні становища! Та коли надійшли рішальні дні, 18 жовтня 1918 року установчі збори під проводом реалістів проголошують самостійність Української Західньої Республіки, а ідеалізм чином 1 листопада здійснює те проголошення. І з того часу оба плече об плече і рама до рамени стають до праці: — один розбудовуючи апаратуру і державний порядок, другий переймаючи почесний обов'язок лицарської оборони нової держави від ворогів. Тож день 1 листопада це одночасно день триумфу українського внутрішнього замирення, передумови успіху, це день підкорення окремих мислей і бажань одній спільній усім цілі. І тому день 1 листопада це не свято однієї групи, одного табору, отже не свято, що підкреслює внутрішні кордони, але спільне всім національне

свято, що примирює і в примиренні дає переживання єдності.

Тож не личить робити з пам'яті цього дня порожній обряд, а ще менше личить, і то саме галичанам, з приводу цієї річниці зводити внутрішні порахунки. Навпаки, цей день повинен стати днем перевірки наших доріг, чи йдуть вони за дороговказами 1 листопада, чи в протилежному напрямі. Це ж заповіт, що його символом став 1 листопад: — в ім'я спільної мети злагіднювати внутрішні розходження, любов'ю до спільної батьківщини перемагати ненависть, породжену в братніх міжусобицях. Як сповняємо той заповіт? Чи не було б добре усвідомлювати собі, що незримою рукою історії пишуться рахунки для нас; для нас, що так часто згадуємо на тих святах лицарів і героїв, які кров'ю своєю окропили рідну землю в обороні її держави. Почерез віддаль сорока років чи чуємо їх голос? Вони промовляють до нас словами апостола, до нас, що розбившись по світу, справді говоримо вже всіми мовами: — Коли б ви говорили людськими і ангельськими мовами, але любови не мали в собі, того духа замирення і взаємного розуміння, що в ньому зродився 1 листопад, будете як мідь та дзвінка і бубон гудячий... І до вас, сучасна українська провідна верство, до вас, українські інтелігенти, вчителі, письменники, книжники — звертається та мова: — Коли б ви посіли знання всього світу і мали дар пророкування, і коли б ваша віра була така сильна, що пере-

сувала б гори, але коли любови не матимете в серцях, і коли ваше говорене чи писане слово проповідуватиме не любов, а ненависть, не має ціни ваше знання... — І до тебе, ідеалістична молоде, звертається мова: — Коли б ви готові все віддати в жертву, коли б ви готові були віддати життя й душу, але любови не мали б у собі, даремна ваша жертва і не принесе вона користі...

Давши нам заповіді, 1 листопад дає і обітницю успіху, коли сповнятимемо їх. Між нами і 1 листопада: — яка далеч! Після днів перемоги, радості і надій — довгі роки неволі, страждань, боротьби, тюрем, а не життя! І тепер ще не заспокоїлись колишні окупанти держави 1 листопада. Самі безсилі вони загарбницькими мріями нападають далі на неї, а світ часто приспівує тим мріям і підтримує їх. Коли думаємо про нашу самотну правду в світі, коли вчуваємось у те, що пережила Україна за останні часи, іноді знесилюємось духом і слабне наша віра. Це ж по всій Україні збулося апокаліптичне віщування духового творця 1-го листопада, Івана Франка. Справді коли звільнити його страшні візії з їх біблійної образовості, то це ж за тиранським велінням з'явилися нові сили, щоб наше плем'я ще раз вирвати з корінням... Ось поглянь, червоніють поля, труп на трупі усюди... Ось поглянь... мов комахи по полю, йдуть по тисячі сковані враз недобитки в неволю... Чуєш плюск? Це ворожі мечі кров українську точать. Чуєш

зойк? Це українських дівчат дикі коні волочать. Онде мати голодна їсть тіло свого плоду; онде мільйони мруть на хрестах: — цвіт нашого народу. Наші храми знов у вогні... Коли ж від тих не примар, а дійсностей наша душа подається і ми готові впасти ниць у розпуці, тоді знову пам'ять 1-го листопада кличе до нас: — Не тратьте надії! Коли після 600 літньої неволі був можливий 1-ий листопад і воскресення, то невже кількадесятилітня неволя мала б погасити полум'я і перекреслити дотеперішню історію? Встаньте, маловіри! Беріть у руки мандрівний посох. Хай далека ваша дорога, але ж вона ясніша, ніж для ваших попередників. Її освітлює заграва 1-го листопада і 22-го січня!

О, дай Боже, щоб витримало Ти, українське суспільство, в вірності заповітам тих великих днів! Щоб уміло Ти згідно з Божим наказом поєднати ту вірність із зобов'язаннями супроти гостинних країв, які прийняли нас у дорозі. Це не трудно в відношенні до держав, що не тільки отворили нам свій дім і зробили учасниками їх свободи і достатку, але до того ще їх історичні шляхи починають збігатися із українськими шляхами боротьби з відвічним ворогом свободи, деспотією Москви. Тож не з примусу і не тільки на основі закону, але щиро і радо віддаватимемо кесареве кесарям. Але те, що Боже, і те, що українське, зберігаймо для Бога і для України!

І щоб скоро дождатись тобі, українське суспільство в мандрівці, того щасливого часу, коли зможемо святкувати наші великі річниці не тільки поза межами України, але на широких, просторих майданах міст і сіл нашої батьківщини! Щоб там стих нинішній брязкіт кайданів і щоб заглух крик розпуки, а веселий край наповнився б радісним гомоном вільного народу в своїй вільній державі!

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Ну, що б, здавалося, слова . . .
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує! . . . Знать, од Бога
І голос той і ті слова
Ідуть меж люди! . . .

Сьогодні відчуваємо це глибше, сьогодні знаємо це краще, ніж давно.

Були часи, коли Господь промовляв до своїх людей тільки з-поза церковних престолів. Там горіли хоривські кущі і звідтіля лунали слова його наказів, заповідей, приречень. І люди слухали їх і корились. І ми досі втішаємось благословенними плодами того послуху і тієї покори. Ними є внутрішнє утвердження душі народу, визволення її від унутрішнього жаху й непевності походження і призначення. Ними є пізнання цінності окремої людської душі, що створена на образ Божий і подобу, і що сама має

станути перед обличчям Творця і звітувати за вчинки своєї вільної волі. Вкінці тим плодом є Божий мир між людьми, що всі в обличчі Творця вільні і рівні. Це підвалини, що на них будували своє життя довгі століття.

На порозі нових часів отверті і вразливі душі почули якісь нові слова, нову таємну мову. Це знову загорілися хоривські кущі, не за престолом церкви, але серед природи. І люди побачили перст Божий, що вказував їм нове велике завдання: людину, утверджену внутрішньо, визволити від страху серед природи і залежності від випадкових стихійних сил, та визволити її від рабської праці, що потрібна для втримання гоголого життя. Люди кинулись сповняти цей наказ. І ми аж тепер починаємо обильно користуватись здобутками. Ми починаємо втішатись нашою цивілізацією й технікою, зрілими плодами пізнання й опанування природи, що дають можливість вільно жити і мати час для вищих, справді людських справ.

Але те, що мало й повинно бути завдатком і основою людського щастя і достойного людського життя, в руках недостойних людей і в руках злих урядів — сьогочасних царів — стало засобом щораз гіршого поневолення людини людиною — соціального поневолення, і засобом щораз гіршого поневолення народу народом — національно-державного поневолення. Тож тепер саме виразно чуємо новий голос Божий, третій великий історичний наказ, даний людству: для внутрішньої утвердженої і від повної за-

лежності від сил природи визволеної людини, створити добрий і справедливий лад на землі, в якому людина могла б жити на образ Божий і подобу. І щораз частіше з'являються пророки і предтечі того нового ладу, що віщим словом змальовують його і кличуть до здійснення. І щораз рясніше наша земля поливається кров'ю мучеників за той новий лад. Україна складає мільйонові жертви за нього. Але те, що знаємо сьгодні певніше, ніж давно, і що відчуваємо глибше, ніж колись, це те, що одним із найбільших провісників і предтеч справедливості між людьми, їх великої сім'ї вольної, нової — був Тарас Шевченко.

„Неначе праведних дітей,
Господь, люб'я отих людей,
Послав на землю їм пророка;
Свою любов благовістить!
Святую правду возвістить!
Неначе наш Дніпро широкий,
Слова його лились, текли
І в серце падали глибоко!
Огнем невидимим пекли
Замерзлі душі”...

Сила Шевченка в тому, що він вірно і віддано, до самозабуття, сповняв своє призначення. Зразу ми навіть не бачимо Шевченка, окремої людини, окремого духа. Він стає знаряддям, посудом Божої волі і Божого слова. Він зерно правди й справедливості, вкладені Твор-

цем у душі українські, збирає в незначальні житниці своїх творів. Шевченко — це орган, в якому українська душа знайшла силу, щоб огненно заговорити,

„Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило,
І на Україні понеслось
І на Україні святилось
Те слово, Божеє кадило,
Кадило істини”...

В тому слові, в непорочній чистоті й виразності, воскресє давня тисячелітня мрія народу про справедливий лад на землі. Коли прилине правда хоч на годиночку спочить, тоді настане лад, в якому врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі... Це споконвічна мрія українського народу про своє щастя і свою справедливу сім'ю. Це та мрія, що її при найбільших жертвах протиставить український нарід лжеправді, яку накидають йому духово чужі сили. Лад, якого основою є родина, і в якому українська земля стає подругою української родини, протиставить населення України кочовому ладові несеному в передісторичну добу різними ордами, а в історичний період печенігами, половцями, татарами — аж до останнього виплоду кочового ідеалу, до большевицької орди. Для всіх них земля — це власність всіх і нічия, а родина — це засіб, що має доставляти орді-

державі невольничих вояків і невольничих робітників.

Вимріяний, український лад, і його основа: родина, є мірою всіх цінностей. І так цінности краси: —

„У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молода
З своїм дитяточком малим”.

Шевченко вдивляється в цю красу і в низці поем возвеличує її, поки дійде до апотеози в образі діви-матері, що його краси позаздрити можуть найславніші малярі мадонн. Шевченко, і разом із ним ми всі, стаємо на коліна перед тією красою і молимося їй: —

„О світе наш незаходимий!
О Ти, пречистая в женах!
Благоуханний сельний крине!”

Той лад, із родиною в осередку, є мірою добра і зла. Все, що сприяє щастю і здоров'ю родини, це добре, це від Бога. І навпаки, все, що ослаблює, нищить родину, — це зле, це від чорта. І тут найглибші джерела ненависти Шевченка до кріпаччини і до рекрутщини, бо обі підривали і розкладали родину: — дівчину, якої призначення стати матір'ю, робили забавкою для панських забаганок, а юнаків, що мали бути основниками і оборонцями родини, робили вояками-рабами чужих родин сил.

І звідси похвальні пісні в честь героїв-месників за кривди, що їх зазнавала українська родина від панства з його кріпаччиною, від хижої степової птиці, кримських татар, що рвали живе тіло родини, забираючи хлопців у неволю на тягло, і дівчат у ясир до гаремів. І як мудрість, що її підняв Шевченко, щиро народна, так само й її оборонці-лицарі — це суто народні герої. Коли приглядаємось їм, отим Підковам, Трясилам, Гамаліям — які вони подібні один до одного. Це не окремі індивідуальності, не окремі отамани з виразним обличчям, це збірне, століке отамання, що як буйна рістня Полтавського чорнозему, вистрілює з чорнозему українського життя до височини геройства.

„Вилітали запорожці
На лан жито жати;
Жито жали, в копи клали,
Гуртом заспівали:
Слава Тобі, Гамалію,
На весь світ великий,
На весь світ великий,
На всю Україну,
Що не дав ти запорожцям
Згинуть на чужині”.

Чудесна мозаїка, що грає блиском і міниться кольорами. Приглядаємось до неї і не знаємо, чи це українські хлопці жнуть срібне жито на українському лані, чи це лицарство

українське штурмує тюрми, щоб визволити братів із неволі. І сам Гамалія: — ми не знаємо, чи це достатній український господар, що приглядається, як жінці жнуть на його полі, чи це той славний отаман, що запалював люльку від пожарища Царєграду!

І як мудрість добута з душі українського народу, і як її оборонці — це народні герої, то так само і мова і форма, що ними висловив Шевченко ту мудрість і похвалу її оборонцям — це щиро народна мова, мова живих, мова люду. Подібно й форма. Кожен народ має свою улюблену форму вияву. Для грецької душі була нею різьба в мармурі. Мова германських племен на світанку історії була мовою заг-розповідей про понурих богів і їх трагічну долю. Але українська задушевна мова народжується з прибою почувань, що вдаряючись об скелі життя залишають по собі білу піну пісні. Це стихія, в якій родиться, росте, дозріває, в'яне й умирає наша душа. Це її радість і смуток, ясний день і темна ніч. І оце в цій стихійній формі нашої душі, в формі пісні, висловив Шевченко народну мудрість своїх перших творів. І тому така правда в тому, коли називаємо його кобзарем!

Але тільки частинна правда! Було б несправедливо і супроти Шевченка і супроти народу, що його вірним виразом він став, коли б ми на цьому спинились. Шевченко щось більше як тільки кобзар. І нарід його виходить, пружиться вийти поза мудрість тільки родини.

Вслухаймося у те велике духове зусилля поета і народу. Знову родина — це вихідна точка, але вже тільки вихідна точка. Знову найменша родинна спільнота: — мати й син:

„... Радіє мати:
В Алкіда син її росте,
Росте; лицяються гетери
І перед образом Венери
Лампаду світять.”

(„Неофіти”)

Саме в той час над Вифлеємом зійшла зоря правди і любови для всіх. З одного боку родина, з другого загальна, вселюдська ідея. І благовісник тієї нової правди, апостол Петро, з'являється в Римі, де живе Алкід із матір'ю. Драгим єлеєм полилась проповідь любови серед оргій і термів римських. Слухав Алкід і пішов за апостолом. Ішов тернистою стежкою переслідувань, в'язниць, аж дійшов до Колізею, де на позорищі перед п'яним кесарем і п'яною юрбою його роздерли дикі шакали. І оце ніччю, неначе мара, ходить мати попід мури Колізею. Скорбна мати! І бачить, як відчиняються ворота, як сіроокі скифи виносять пошарпане, скривавлене тіло її мученика-сина, і кидають у ріку-Тибр на жир рибама, що завтра самі підуть на стіл лютого кесаря. Але мати не кляне, як бувало колись у Шевченка, вона зводить руки вгору, і вперше молиться новому, невідомому Богові, новій ідеї, що за неї вмер її син...

Це та нова мудрість зрілого Шевченка, і це та мудрість, що до неї за своїм великим учителем пробивається нарід. Він приносить у жертву мільйони своїх мучеників синів і дочок, і кривавляться серця українських матерей. Але ці жертви і сльози це зведені вгору руки нації, яка вірить, що ними здобувається правда на землі. Родина це перша цінність, але не найвища! Є щось вище, загальніше: по сучасному є Україна, є людство!

І як мудрість, так само міняються й герої тієї мудрости. Відступають у тінь отамани прославлені в перших творах. Зате щораз частіше уява Шевченка повертається до наймогутнішої постаті, що її видала новіша історія України, до постаті Богдана Хмельницького. Є щось величне і трагічне в зударі Шевченка з тінню великого гетьмана. З того зудару народжується візія нового Богдана-Вашингтона. Це мрія вже не про народного месника, але про державника, що встановить і утвердить новий, праведний закон на землі!

Вкінці міняється й мова. Раніше це була мова живого люду. Тепер Шевченко, і за ним нарід, відчувають, що в нашій крові, що в українській родині живе тисячеліття нашої історії. Так і мова стає мовою не тільки живих, але мертвих і ненароджених. Вона вбирає в себе елементи мови священних книг і мови княжих і козацьких літописців. Вона стає мовою тисячелітньої історії і виробленим зна-

ряддам будучої культури, з силою вислову і образівістю, неперевершеною досі ніким.

Так Шевченко-кобзар, співець того, що „було колись в Україні”, стає провідником духа і провісником нової доби. Вся наша історія після Шевченка це повільне здійснювання того, що вже передказане і передздійснене в його творах. Шевченко яснє огненним стовпом у пустині: — ми приближаємось до нього, щоб побачити віддаль і знову зніматись до дальшого походу. Шевченко став животворним огнем нашої історії. Вся вона в творах Шевченка, і твори Шевченка в кожному її етапі. Про нього можна сказати те, що сказано в Євангелії про Бога-Слова. На початку було Слово, і Слово було у Бога, і Бог було Слово... І ним усе було, і без нього нічого не було, що було. Так і на початку нової української історії було слово Шевченка. І ним усе було, і без нього нічого не було, що було в українському світі після нього!

І аж таке розуміння місця Шевченка в націй душі і в нашій історії може пояснити те, що для нас самих буває дивним, і що для чужинців зовсім не зрозуміле. Тим пояснюється, що всі сили — духові, соціальні, політичні — які з'являлися у нашому світі після Шевченка, всі вони шукали зв'язку, всі вони хотіли знайти свої джерела в Шевченкові і оправдатись ним. Як побожний покликається на святе письмо, так усі ті сили покликались і покликаються на Шевченка. Тому він по черзі і од-

ночасно буває республіканцем і монархістом, гетьманцем, соціалістом, радикалом, і традиціоналістом, націоналістом і інтернаціоналістом, навіть комуністом, побожним і безбожним. Доказуючи свою згідність із Шевченком, ті течії пробують доказати своє походження з душі і потреб народу. Немає сили, що сміла б стояти без Шевченка, що сміла б стояти проти нього! Він дає всім їм цитати, гасла, заповіді.

І цим пояснюється нове диво. Озброєні й неозброєні народні маси, в радості революційного піднесення, чи в смутку похоронного походу, прощаючи жертви і героїв на вічний спочинок; військо розспіване перемогою чи пошарпане поразкою, — а над ними не образи князів, гетьманів, військових і політичних вождів, але завжди портрет провідника духа — Тараса Шевченка. А на прапорах виписані його слова, його заповіді: Боріться — поборете! Вставайте, кайдани порвіте!

Усім цим разом пояснюється безприкладний культ Шевченка. У всіх культурних народів є великі поети, славні мистці, мислителі. Але ніде нема того, щоб дні їх народження і смерті святкувались щороку урочисто як Великдень. Навіть більшовики не можуть пропуститись тому культові і тільки намагаються підставляти народові фальшованого Шевченка.

Кожного року в березневі річниці відбувається велика українська містерія. Люди збираються в святочно оздоблених залах, але їх

уява й їхні думки линуть туди, до могили під Каневом над Дніпром. Там відбувається великий збір живих і мертвих. І байдуже де знаходяться сьогодні українські душі, розкинуті по німецьких таборах, бельгійських копальнях, французьких, канадійських фармах, фабриках Англії й Америки, по містах Бразилії й Аргентини, Африки й Австралії, чи на примусовому поселенні в Сибірі, — всі вони в ті дні кружляють довкола могили під Каневом над Дніпром. І немає таких кордонів, граничних сторож, залізних завіс, щоб спинити незримий лет українських скитальських душ у батьківщину на свято з'єднання з усім народом.

І стається друге чудо. Не тільки ламаються державні кордони, але розпадаються тяжкі, залізні засуви советських тюрем і концентраків, і там залишивши свої змаргані тіла, за жива погребенні наші брати і сестри духом мчать на свято, під Канів, над Дніпро.

І твориться третє чудо. Не кордони і залізна завіса розступаються, і не тільки безсилими стають кайдани і брами тюрем. Це отвираються гроби і перед нашою уявою живим поруч із нами стоїть оспіване Шевченком козацьке військо, що „як море червоне,

Перед бунчугами, бувало, горить,
А ясновельможний на воронім коні
Блисне булавою — море закипить”.

Із могил підводиться і новітнє козацтво, що згідно з заповітом Шевченка продовжу-

ючи славу традицію, своїм умом, своєю працею і кров'ю відбудувало вільну українську державну сім'ю сорок років тому, і далі в вірності для неї боролось, страждало і вмирало — з того часу і аж по сьогодні.

І вкінці твориться останнє, найбільше чудо. Не тільки ламаються державні границі, не тільки розпадаються тюремні ґрати і нагробні плити. Це розтоплюються і розпливаються і ті внутрішні кордони, що потворились нашим покаліченим життям у душах наших. В ті хвилини немає провінційних, віровизнаневих, партійних ворожнеч. В ті хвилини є один український народ, що поклоняється із своєї власної душі народженому генієві. Це велика хвилина і хай ніяка брудна думка її не плямить. Хай хоч раз у рік соборне українство переживає свою єдність в обличчі свого духового провідника. Хай воно чистою й отвертою душею зустрічається в обряді тієї щорічної містерії.

На горі-могілі, над Дніпром, займається наш хоривський куц і неначе розкоти грому лунають із нього страшні закликання:

„Погибнеш, згинеш, Україно,
Не стане знаку на землі.
А ти пишалася колись
В добрі і розкоші! Вкраїно!

— — — — —
Бо довго довготерпеливий
Дивився мовчки на твою,
Гріховную твою утробу

І рек во гніві: — Потреблю
Твою красу, твою оздобу,
Сама розіпнешся. Во злобі
Сини твої тебе уб'ють
Оперені, а злозачаті
Во чреві згинуть, пропадуть,
Мов недолежані курчата! . .
І плача, матернього плача
Ісполню гради і поля,
Да зрить розтленна земля,
Що я держитель і все бачу”.

Билиною, що її б'є буря, похиляємося під
страшною вагою свідомости, що це не закли-
нання, але вже дійсність на нашій розтленній
землі! І що ми, як неоперені курчата, клюємо
одне одного в наших міжусобицях, тоді як
в Україні твердою стопою стоїть ворог і в ни-
нішній своїй самопевності цілий світ і Бога
визиває на бій: —

„Та й де той пан, що нам закаже
І думать так і говорить?”

Тоді нам приниженим у розпуці, з верха
нашого Мон-Сальвату, нашої Гори Спасення,
гримить запевнення: —

„Воскресну я! — той пан вам скаже, —
Воскресну нині! Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих . . .”

Містерія кінчається. Ми знову підводимось
із вірою, що пониче, неначе стоптана трава,
і голос той і ті слова . . . А перед нами отво-
рений, перстом сучасної історії, і виразним за-
повітом Шевченка вказаний шлях до вільної
української людини у вільній і новій держав-
ній сім'ї . . .

Ну що б здавалося, слова . . . Слова та го-
лос — більш нічого . . . О, ні! Слова Шевченка
це слова нашої долі, слова Шевченка це слова
нашої будучини!

ДОПОВІДІ

дослідувачів змісту, видавців творів поета. Останні роки дали нам зрілий плід праці цілого життя спеціаліста цієї ділянки, Павла Зайцева.

Коли пробуємо в уяві упорядкувати собі цю літературу якимись категоріями, тоді завважуємо те саме, що знаходимо і в інших ділянках наукового роздуму. Вченість зразу береться зібрати, зорганізувати, упорядкувати дослідний матеріал. Починається праця над ствердженням, устійненням і вкінці упорядкуванням зовнішностей життя і психічного розвитку (біографія), над упорядкуванням видань (бібліографія), над устійненням тексту і варіантів. І хоч як давно розпочата ця праця, вона ще досі не закінчена. Саме останні десятиліття дали нове навітлення років заслання Шевченка і повороту на волю.

Рівнобіжно йдуть аналітично-інтерпретаторські спроби, які мають завданням докладно з'ясувати й означити зміст творів і поглибити їх розуміння. Праці тієї ділянки, зокрема перші, при всій науковій спрямованості, при всьому вкладеному зусиллі і знанні, все ще не мають і не можуть мати тієї віддалі, що потрібна для суворо критичного підходу. Автори і видавці-інтерпретатори бачать Шевченка крізь призму своїх уподобань і бажань, і крізь призму потреб часу. Ось для прикладу галицьке покоління другої половини 19-го століття, репрезентоване Історією літератури проф. Омеяна Огоновського. Те покоління шукає себе. Воно самоозначається не тільки в боротьбі з

чужими поглядами, які не признають українства як окремої культурної і політичної категорії. Воно бореться ще з власними сумнівами, із власною непевністю. Те покоління шукає ще основи свого існування, яку вказуючи воно могло б заявити: — *ergo sum*. Воно бачить довкруги селянство нерушене денаціоналізацією, з живими традиціями глибокої народної культури. І шукаючи історичної нитки, воно, те покоління, звертається до живих ще у Східній Україні традицій козаччини і гайдамаччини. Несказаною, але відчуваною вірою того покоління стає: — маємо здорове селянство — *ergo sumus*; маємо історичну традицію — *ergo sumus!* Для такого покоління Шевченко — це передовсім кобзар-співець тієї традиції і вояк за селянську долю. — Вже деяке пересунення можемо завважити у покоління початку нашого століття. Це вже не є, як сказав би Липинський, тільки філологічна нація. Це вже політичне суспільство, яке політично зорганізоване бореться за свої права. Тож для цього покоління найближчий Шевченко середини 40-их років, програматичний Шевченко „Заповіту”, „Сну”, „Великого Льоху”, „Кавказу”, „Посланія”.

Такий підхід зразу ж визначає і естетичні оцінки. Хто вважав би Шевченка передовсім співцем козацько-гайдамацької традиції й селянського визволення, для того найвищим осягом творчости поета були б „Гайдамаки”. Це значить, що молодий Шевченко був би найцін-

нішим і з естетичного погляду. Так і написано в названій уже історії літератури Огоновського. „Гайдамаки”, безумовно монументальний твір, в якому знаходяться деякі з найсильніших місць у творах Шевченка (проповідь благочинного, Ой Дніпре, мій Дніпре, Гетьмани, гетьмани) і в якому зустрічаються найнижніші ліричні вставки (У гаю, гаю Вітру немає..), але в якому є багато чисто етнографічних заворотів, публіцистичних випадів, отже той несучільний, змістово і формально-стилістично невіривняний твір мав би бути верхом мистецької творчості Шевченка! — Подібно завважуємо вплив потреб часу і на початку 20-го століття. Поруч із „Заповітом”, „Кавказом”, „Посланієм” — невмірущими творами — ставлять тоді і на різних урочистостях залюбки деклямують „Сон”, якого цінність більше в політично-публіцистичних розправах, а не в мистецьких оформленнях.

Все це визначає також розуміння й загальну оцінку життєвого шляху й творчості Шевченка. Шевченко — поет, але й трагічний лицар правди. Його життєвий шлях знімається вгору до 1847 року, щоб потім раптово обірватися. Графічно це лінія вгору до року завершення, а потім лінія вниз. Така, що так скажемо, біологічна ламана лінія — правильна. Але звичайно її ототожнюють із лінією творчості, яка мала б також заламатися 1847 року. Така схема не справедлива до того, що найвище в творчості Шевченка: — несправедлива

для його поем „Неофіти”, „Марія”, його найсильніших „Подражаній”. Лінія творчості не ломиться. Вона 1847, головню ж після 1850 року, спадає на якийсь час, щоб згодом знову підвестися до верхів і то досі неосягнутих верхів.

Від таких різних підходів і оцінок залежить і пластичний образ поета-людини. Портрет із кучмою, довгими вусами, здавалось, найкраще підходив для селянського і козацько-гайдамацького кобзаря-перебенді. Той портрет прислонив перед уявою народу людину в полудні життя, автопортрети 40-их років. І як досі ідеальний зміст творів Шевченка є ще проблемою і завданням, так проблемою і ще далеко не розв’язаним завданням є пластичний образ його-людини. Ні пам’ятники поета в Україні, ні його різьблені портрети роботи Архіпенка, Павлося не заспокоюють.

Коли говоримо про різні методичні підходи (ми згадували біографічний, бібліографічний, аналітично-інтерпретаторський, естетичний), то ясно, що їх відділюємо чітко одне від одного — тільки в думці, в понятті. Звичайно виступають вони в працях шевченкознавців разом. Тільки іноді домінує один, то другий. Це відноситься і до спроб причинового пояснення, хоча тут уже з більшим правом можна сказати, що такі спроби в усіх історичних науках появляються пізніше. Аж після того, як нагромаджено і устійнено матеріал, ученість пробує пов’язати той фактичний матеріал у причині зв’язки,

аж тоді висувається вперед така прагматична тенденція. Деякі мотиви творчості Шевченка зразу ж піддають відповідь на питання про причини. Кріпацьке походження, родина в кріпацтві, народ у неволі — все це пояснює, чому в творчості Шевченка стільки соціально-революційних ноток. Подібно легко можемо розуміти генезу історичних мотивів. Традиції, головню гайдамаччини, були особливо живі в її колісці, в Чигиринщині й Звенигородщині. Шевченко малими ногами ходив тими дорогами, що ними недавно ще ходили гайдамаки. Він слухав оповідань очевидців, передовсім діда, що його столітні очі при згадці про гайдамаччину як зорі сіяли, а слово за словом сміялось, лилось... Так само зрозуміле пересунення протипольської настанови перших творів до протиросійської після зустрічі Шевченка з дійсністю часів Миколи 1-го і після усвідомлення її суті.

Вже більше складне і трудніше питання, де причина тому, що в тематиці творів Шевченка стільки місця займає доля й недоля дівчини, жінки, родини. Біографія дає натяки на ті причини. Туга за доброю матір'ю, що передчасно померла; каже Ніцше: наші недостатки це очі, що ними бачимо ідеал. Далі опіка сестер. Тут і починаються спроби психоаналітичних пояснень (проф. Балей). Та тут стоїмо щойно на початку дороги. Проблема складна тим, що тільки в фізикальному експерименті зв'язок причини і наслідку однозначний, себто

одна і та сама причина дає той самий наслідок. На цьому ґрунтується можливість техніки. Але коли переходимо до життя, то тут, у біології, а тимбільше в психології, в її найвищих районах, у психології творчості, такої однозначності, при непроглядній багатогранності співчинників, немає. Те, що називаємо причиною, є подразком, побудом, а наслідок залежить від того, на який ґрунт той побуд упав. Ті самі переживання, що їх у цих випадках називають, як світанок еросу в зустрічах із незабутньою Оксаною, пізніші любовні пригоди, чи може брак пригод, на що нарікає Шевченко, все це в іншій душі дало б інший вираз. Чому еротична лірика Шевченка є передовсім лірикою дівчини, а не хлопця-мужчини, як у найславніших ліриків світової і нашої літератури? Чому вони у Шевченка пов'язались у китиці дівочих радощів і жалів, чому розсипались цілим сузір'ям ліричних віршів, що неначе молочною дорогою заслали весь небосхил творчості поета, і чому в тому сузір'ї ясними сонцями блищать такі поеми, як „Катерина”, „Наймичка”, „Відьма”, „Неофіти”, „Марія” — знову з дівчиною-матір'ю в осередку?

Окрім психоаналітичного сучасна методологія культурних дисциплін поручає ще й інші підходи. І так треба докладніше і глибше розробити інтерпретаторську аналізу. Треба звертати увагу не тільки на зовнішній зміст, але, як цього вимагає феноменологічна метода, — треба вилуцтити те, що в філософії називається

є ідеальним змістом, який ховається за мистецькими образами поета. А тоді можна шукати причинового пояснення того ідеального змісту. І знову в сучасній психології знаходимо дороговкази, куди спрямовувати ті шукання.

Колись психологія ділила свій дослідний матеріал, душевні явища, на три головні категорії: інтелектуальні явища, емоціональні, волеві, і ставила їх одне поруч одного. Психологія 20-го сторіччя відкинула той образ, ту схему, де душа виглядала як багатокімнатне мешкання і де кімнати відгороджені одна від однієї замкнутими дверима. Школа Вільгельма Дільтоя особливо ясно підкреслила функціональне пов'язання названих душевних категорій. Т. зв. структурна психологія розрізняє різні „форми життя”, структурні типи (політична людина, естетична, людина-господарник і т.п.) в залежності від тих структурних пов'язань (Едуард Шпрангер). Ожила давня думка Аристотеля про душевні наверстування, про вегетативну, чуттєву і розумову душу (*anima vegetativa, sensitiva, rationalis*) в людині і та думка розроблюється на масі досвідного матеріалу. На основній верстві вегетативно-анімального, того, що називають „твариною в нас”, а що загальніше і без немилого посмаку можна назвати „життям у нас”, зводиться вгору те, що називають „дитиною в людині”, все грайливе, те, що бавиться. Сучасний голландський мислитель Гуїцінга в своїй книжці

“*Homo ludens*” дав докладну аналізу і опис тії душевної верстви, якої коріння легко знаходяться і в „тварині, що в нас”, але якої верхи сягають і переходять у найвищі сфери творчості, в мистецтво. Фізіологічні функції ходу, зору, слуху стають забавою в танці, в прогулянках, у захопленні кольорами хмар при заході сонця, в радості весняного шуму і пташиного щебету, в переключенні любовними словами, — а далі стають мистецтвом у балеті, малярстві, музиці. Це вже верства особливо людська, верства людської емоціональності з її найбільшими душевними скарбами радості і смутку, очікувань, надій, розчарувань, резигнації, розпуки, тривоги, співчуття; верства, що її схопити й утвердити образом, словом, кольорами, звуками, плястичною чи архітектурною формою — це вічна туга і вічне дерзання мистецтва.

Вище цієї верстви знімається свідоме людське „я” з його інтелектом і його свідомою, цілеспрямованою волею. Все попереднє це велике „щось” у людині, в якому озивається саме життя, в якому промовляє нашими словами і діями „рід у нас”, *anima communis*, колективне несвідоме. Те „щось” у нас — це те, що органічно наростало, це життя в найширшому розумінні, це суть і дно, глибинна верства людини. Свідоме „я” це організатор і конструктор того багатства.

Життя, оте „щось” у нас, — тягле. Воно пливе рікою і не спинається ні на яву, ні в сні.

Тільки свідомість, „я” — обривається, засинає. „Людина не може довго перебувати в свідомості. Вона мусить завжди повертатись до несвідомого, бо там її коріння” — каже Гете.

Глибинне „щось” у нас і свідоме „я” — це антитеза душі і духа, яскраво розроблена психологією й філософією 20-го століття, зокрема у Клягеса. Душа — це пливке життя, переживання, вираз, враження, ритм життя, сон, настрої, міт, символ, захоплення, глибина, пристрасть, любов, краса і туга за нею, патос, серце, самовіддання, саможертва, несвідомість, жіночо-материнське почування. Дух — це інтелект, голова, свідомість, воля, що ставить мету, акт, чисте мислення, абстракція, конструкція, мужеська дія, чин, опанування природи, техніка, раціональність, логос, осяг, цивілізація, утвердження, осуд, еґоїзм того „я” в людині (Еріх Ротакер).

Різні верстви людської душі живуть із собою традиційними пов’язаннями, то несвідомо і мирно вирівнюючись, то зударяючись. Тут джерело різних душевних структур, „форм життя”, яких організатором є передовсім „я”, архітект у людині. Коли тому „я” вдається інтеграція різних верств, тоді маємо перед собою справжню індивідуальність, особистість, характер. Однак бувають моменти різкого розходження, навіть боротьби між глибинним у нас і свідомим „я”. Це проблема покуси, гріха, самоперемоги, проблема різних типів революції. Проти глибинної верстви в людині, проти „ро-

ду в нас”, проти традиції, звичаю — повстає індивідуальне почування, яке не вміщується в рами „розуму роду”, або повстає свідоме „я”, інтелект індивіда і його воля, „вічний революціонер” Івана Франка, що тіло рве до бою, ми скажемо: — що протиставиться безвладності традиції, звичаєвому законові роду, яких не вдається оправдати перед свідомістю, перед розумом. Це боротьба і революція всередині людини за нові форми інтеграції, за нову структуру особи. В соціологічному аспекті це боротьба і революція проти суспільного і державного ладу, який не відповідає новим потребам життя і не згідний з розумом і волею свідомого „я” провідної верстви.

Після того короткого психологічного екскурсу зробимо експеримент, пристосовуючи вище наведені поняття й образи до аналізу і розуміння світу Шевченкових творів. В них не дуже тяжко розрізнити твори, якими промовляє передовсім рід словами Шевченка, і твори, в яких виразніше виступає свідоме, індивідуальне „я” поета. В мові роду знову ж можна знайти кілька різних верств. Ось конкретні приклади: — Шевченко „Послання”, і творів того часу, як „Іван Гус”, „Кавказ” — це свідоме, ідеологією кирило-методіївського братства вияскравлене „я”. Його словами промовляє кілька чи десятків років українського мислення. — В творах, що мають темою кріпаччину, промовляють уже сотні років. Подібно в творах із темою козаччини і гайдамаччини. Це голос українського

роду з його довговіковою боротьбою за соціально-визволення, за національне самоздійснення. Зразу, в перших творах, як „Іван Підкова”, „Тарасова ніч”, „Гайдамаки”, „Гамалія” мова роду чиста і Шевченко передає її як співець роду, як його вірний орган. Далі в ті мотиви вміщується критичне „я”, і поволі воно відсуває „філософію роду” з її отаманщиною, соціальними відрухами. Те „я” не знаходить заспокоєння і в гетьманщині, в її найвищому верху, в Хмельниччині, і воно, те „я”, починає жити візією нового Вашингтона.

Та глибше тих верств свідомо оформленої ідеології тогочасної української інтелігенції і глибше півсвідомих, народних соціально-політичних відчужень і реакцій, якими переповнені перші твори Шевченка, — глибше тих верств б'ють джерела первнів українських речей і дій, озивається мова не сотень, але тисяч років формування української душі. І виразом саме тієї найглибшої верстви є ота зразу незрозуміла перевага проблематики дівчини-матері, і вірність тій тематиці від перших творів аж до останніх мистецьких завершень. В цьому маємо вже потвердження того, що підкреслено вище: те глибинне, життя роду в нас — тягле, тоді як свідоме „я”, творець ідеологій, поглядів — уривчасте, повне перебоїв, раптових змін, навіть антитез. Тематика дівчини-матері-родини це рівний підклад роздумів і творчості Шевченка, що органічно розвивається, нові мотиви приймаючи в себе, асимілюючи, і так само

та тематика стає основою найзріліших інтеграцій душевних верств поета.

Тепер зрозуміле і те, чому в нашому шевченкознавстві найдокладніше розроблене Шевченкове „я”. І ми всі краще знаємо наші свідомі думки і свідомі рішення волі, тоді як глибинні течії душі бувають для нас загадкою і таємницею, до яких дістатись тяжко, навіть при допомозі удосконалених психоаналітичних метод. Звідси докладніші аналізи козацько-гайдамацького циклю, і політично-ідеологічних творів середини 40-их років, при тільки коротких згадках про великі поеми народжені в глибинній душевній верстві. Звідси спроби і в тих поемах, де тільки можна, доглянути політичну чи соціальну символіку (так у „Катерині” або „Відьмі”). І вкінці звідси насичення нашої публіцистики різних напрямів цитатами з тих козацько-гайдамацьких і програматичних творів і байдужість тієї публіцистики до таких мистецьких шедеврів, як „Наймичка” і „Марія”. Свідоме, політичне і соціально-революційне „я” Шевченка іноді навіть зовсім заслонює короткозорим критикам і публіцистам те друге, глибинне „щось” у ньому і викривляє розуміння й оцінку образів та думок, що підводяться з душевних надрів тисячеліть нашого буття. Тоді напр. „Садок вишневий коло хати”, геніяльний вияв глибинно-родового світовідчуження, для таких політично розгарячених умів виглядає приниженням Шевченка. Байдуже що та споконвічна мрія роду неборно

пружаться до здійснення в житті поета; бай-
дуже що при прощанні з цим світом, в остан-
ній поезії, Шевченкові ввижатиметься над
Стиксом „предвічний гай” тієї мрії: —

„Поставлю хаточку, — садочок
Кругом хатини насаджу;
Прилинеш ти у холодочок,
Тебе, мов кралю, посаджу,
Дніпро, Україну згадаєм,
Веселі селища в гаях,
Могили-гори на степах, —
І веселенько заспіваєм...”

Це візія земного раю, транспонована в цар-
ство небесне, в якому здійснюється ідеал гли-
бинної верстви, тоді як переживання і мислі
молодших верств душі стають уже тільки до-
рогим спомином. Особливо дивно, що така
неувага до найглибших ірраціональних верств
душі поета зустрічається найчастіше в публі-
цистиці напрямку, який підкреслює перевагу
ірраціональних сил життя над раціональними.
В цьому випадку та публіцистика не пробилась
до самих ірраціональних джерел творчості
Шевченка.

Надлюдська сила поезії Шевченка в тому,
що вона є поезією всієї великої душі, що в ній
грають усі найглибші і наймолодші її верстви.
Це величава симфонія, якої цілого багатства
не ловлять тіснодухі, що немов резонатори на-
ставлені тільки на якісь означені тони. Дух

Шевченка міг би тим своїм однооким і одно-
ухим інтерпретаторам сказати те, що відповів
дух-з'ява Фаустові: —

„Du gleichst dem Geist, den du begreifst,
Nicht mir!”

[Ти рівня духові, якого розумієш,
а не мені . . .]

* * *

В лісах України є тасмні долини, куди не
заходить людина-господарник, що шукає в них
користи для себе. Там крізь гущавину лісу
ледве продирається сонце, але чистішим зо-
лотом на темній, насиченій зелені блищать його
стопи. Там птахи в'ють собі гнізда при землі,
а їх спів мішається із шумом потоку, з запа-
хом вологої землі і конвалій. Туди іноді про-
б'ється замріяний мандрівник, шукач чарівних
несподіванок. Може зійдемо й ми в ті тасмні
долини Шевченкового світу, не щоб шукати
там користи для себе в роді цитат, які підси-
лювали б наші соціальні чи політичні пере-
конання, але щоб поглянути на той малодотор-
каний свідомою критичною думкою, як гли-
бока ріка тяглий і дивними скарбами багатий
світ.

Ідеальним змістом, основною проблемою
першої великої поеми „Катерина” є зудар двох
верств душі людини: — емоціональності, еросу
із мудрістю роду, із його логосом. Трагічний

зудар двох, зокрема в світогляді Шевченка, потужних сил. Емоціональність, ерос має глибоке коріння в житті, в анімальній сфері, найглибшій сфері. Це по людськи витончений, первісний гін росту і множення. Звідси його влада над душею. І з другого боку логос-мудрість роду, що у Шевченка виступає оформленою в приписи звичаю, якого сторожем у суспільстві є „люди добрі”. Це у нашого поета авторитет, який вимагає безоглядного послуху. Адже мрією і думкою цієї глибокої верстви душі Шевченка є світ, в якому „врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі”, себто родина і суспільство родин. Тому закон упорядкованої родини стає основою упорядкованого життя й суспільства, а гріх проти того закону — смертельним гріхом проти суспільства. Та мудрість, спадщина і дарунок віків, житиме в під- чи півсвідомості поета завжди, і озоветься ще в пізньому, цитованому тількищо ідеалі суспільства без врага і супостата. І хай до півсвідомого „я” пробивається історична козаччина і гайдамаччина, і хай як захоплює вона поета, — хай згодом свідоме „я” шукає виходу в мрії про Вашингтона, отже в мрії про надбудову суспільства родин державою з праведним законом. Хай, але в підсвідомості далі ще житиме у Шевченка візія вільного суспільства вільних родин. Це глибоке „щось”, що пізніше знайде вираз у Драгоманівському громадівстві, яке не мусимо виводити тільки і виключно з прудонізму, і це

те глибоке, що коріниться — як повчає проф. Щербаківський — у прадавніх сумерках української протоісторії.

Отже ідеальною темою „Катерини” є удар названих вище, глибоких сил. Москаль — зрадливий полюбовник, потім у „Відьмі” — пан, — це елементи, що походять із молодших верств душі: — національного самоозначення і соціальної боротьби. Для основної теми — це тільки припадок. В поемі „Наймичка” побачимо ту саму проблему, ту саму „Катерину” вже в зовсім очищеному від історичних припадковостей виді. Там ні москаля, ні пана не буде, а тільки дівчина - провинниця проти звичаю-закону. „Не слухала Катерина ні батька ні неньки” і „нехай собі тії люди що хотять говорять” — ось визов вужчій спільноті-родини і ширшій спільноті-громаді, яких закон вимагає звичаєм упорядкованого подружжя. Це провина, після якої слідує кара. Друга частина поеми починається знаменитою сценою розправи перед найнижчим трибуналом родини:

„Сидить батько кінець стола,
На руки схилився;
Не дивиться на світ Божий:
Тяжко зажурився.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледве, ледве
Вимовляє доні...”

Образ трибуналу: батько — суддя, а мати — прокурор „вимовляє”, обвинувачує:

„Що весілля, доню моя?
А деж твоя пара?
Де світилки з друженьками,
Старости, бояра?”

Це перша точка обвинувачення. Доня-Катерина прогрішилась проти звичаю-закону суспільства. І зараз за тим ствердженням йде неначе пропозиція страшної кари — проклін::

„,Проклятий час-годинонька,
Що ти народилась!
Якби знала, до схід сонця
Була б утопила...”

В цьому моменті наступає залім. Бо це ж не сухий звіт судового писаря, але фрагмент життя схоплений серцевідцем-поетом. Прокурор уступає місце матері:

„Доню моя, доню моя,
Цвіте мій рожевий!”

Це короткий прорив людського, ніжнолюдського, щоб знову продовжувалась сцена суду. Мати-прокурор формулює другу точку обвинувачення. Там вона визначала гріх супроти суспільного ладу, проти ширшої спільноти родин. Тепер визначає провину проти найтіс-

нішої спільноти, первоклітини людського життя, його основної молекули у Шевченка, проти спільноти матері й дитини:

„... Доню моя,
Що ти наробила? . . .
Оддячила! . . . Іди ж, шукай
У Москві свекрухи.
Не слухала моїх речей,
То її послухай.
Іди, доню, найди її,
Найди, привітайся,
Будь щаслива в чужих людях,
До нас не вертайся!”

І ще раз материне серце перемагає і приглушує суворі речі прокурора:

„Доню моя, доню моя,
Дитя моє любе!”

Однак закон неблаганний і пропозиція матері-прокурора, як підсумок, звучить непорушно: „Іди од нас”. Перед засудом слово дістає підсудна:

„Прости мені, мій батечку,
Що я наробила!”

Відповідь судді-батька коротка, але вміщає в собі в згущеній формі світогляд роду, що з нього народжуються сцени „Катерини”:

„Нехай тебе Бог прощає
Та добрії люди;
Молись Богу та йди собі.”

Це рядки вагітні значенням. Те „нехай тебе Бог прощає і добрії люди” — це відгук біблійного „мні отмщеніє і аз воздам”, яке обізветься в „Відьмі”, в „Неофітах”, в „Марії”, яке в формі проблеми прощення і примирення буде багато разів повертатись у роздумах Шевченка („Москалева криниця”, „Варнак”). Бог і добрії люди; — друга категорія — ті добрії люди — в цій глибинній верстві душі Шевченка це виконавчий орган суспільства, може це зародок пізніших „знатних людей”, місцевої влади княжої держави. Гріх Катерини тяжкий і тому виходить поза компетенцію рідного суду. Бог і люди можуть простити. Бог і держава — кажемо сьогодні. Бог і держава переймають на себе недобру але конечну функцію помсти на те, щоб людина могла бути доброю і благою в упорядкованому суспільстві.

Іван Франко в своїй ученій дисертації про „Наймичку” в 90-х роках минулого сторіччя, отже 50 років після написання „Катерини”, заявляє, що він цієї спени суду не розуміє, не розуміє конечности, чому Катерина мусить покинути дім батьків. З віддалі нових 50 років, що пройшли від тієї заяви Франка, ми можемо розуміти їх обох, і Шевченка і Франка. Шевченко доби „Катерини” це, як сказано ви-

ще, вірний орган роду, а не самостійна творча індивідуальність. У нього вже тоді, як побачимо, проривається протест серця проти розуму роду, але це ще далеко не революційна критика звичаю, традиції. Той звичай ще непорушним законом, і тому суд і присуд Катерині — це висновок із того неписаного кодексу. Знову ж Франко 90-их років це головний подвижник революції духа, яка зламала непотрібні обмеження, накладувані традицією, звичаєм; він співтворець, син і речник тієї емансипаційної епохи, яка визволила людину індивіда з тіснин традиційних спільнот духа і життя.

Після присуду Катерина мовчки виходить. Прощається з вишневим садом, свідком її гріха, бере грудку землі і подається з дитиною-сином у дорогу з рішенням „Не вернуса!” В світі незламної традиції і всевладного звичаю, що його представив Шевченко, дорога Катерини мусіла вести до загибелі. Так рішив голос роду, і за родом повторив те рішення кобзар-речник мудрости роду. Одначе на тому заспокоїтись Шевченко не міг. Проти того, для його тодішнього погляду самозрозумілого і конечного рішення, збунтувалось власне серце поета. Висловом того є невідступне співчуття з Катериною, що супроводитиме її в усіх її стражданнях аж до тієї трагічної полонки, в якій утоне вона сама з її недолею. Так на ґрунті ледве розв'язаного конфлікту між родом і індивідуальним еросом виростає новий конфлікт

у душі поета між свідомістю конечности зберегти основний закон суспільства і між новою симпатією із грішницею, що зламала той закон. Ця внутрішня діалектика не могла дати спокою. Проблема Катерини мучить Шевченка і спроба її іншого рішення дає нову велику поему цього самого циклю: — „Наймичку”.

Чи можливий поворот Катерини до дому, себто до упорядкованого родинного життя в своєму суспільстві? — це проблема „Наймички”. 1845 рік, рік найсильніших програматичних поем, і серед них „Наймичка”, проречистий доказ сказаного, що хай міняються теми і мислі свідомого „я”, глибинне „щось” і його вічні проблеми тягло пливають у підсвідомості і виринають із неї в формі нових великих поем. Отже чи можливий поворот Катерини? Пролог до „Наймички” виразно показує ту тяглість. Це ж та сама Катерина, мати з незаконним сином, знову той перший молекул життя, родина в найменшому засягові. Тут, як зазначено раніше, вже немає припадковостей, немає „москаля”, який існує ще в прозовій „Наймичці”. Є закон роду і є гріх дівчини, і наслідок: — прогнання. І є натяк на самогубство, на розпукою проказане не вирішення, але перекреслення проблеми. Тільки тут замість Катеринино „не вернуся”! — спроба саме повернутись, примиритись із Богом і людьми, до яких відслав Катерину родинний суд.

Зміст „Наймички”: — дівчина-мати підкидає свого сина багатій і бездітній родині діда

Трохима і баби Насті, а сама проситься до них на службу. Як наймичка піклується своїм сином, виховує його, не зраджуючи великої таємниці аж до хвилини смерті. Марко, син-приймак діда Трохима, жениться й переймає господарство свого прибраного батька. Неначе відрізаний від рідного дерева зразок він прищеплюється на новому пні традиційної упорядкованої родини.

Таким чином відповідь на питання про поворот Катерини до суспільства звучить: — поворот можливий через повне самовідречення, яким спокутовується гординю гріха. Тільки тим самовідреченням можливе привернення плоді бунту-гріха проти закону, Маркові, місце в упорядкованому суспільстві. Відповідь ясніша ніж у „Катерині”, але далі трагічна. Далі стоїть як гранітова скеля непорушний закон і об нього б'ється в покуті продовж усього життя бідне серце Наймички. Тільки що тут той закон не репрезентований суворою сценою суду, але навпаки, тут він виявляє своє благословенне обличчя: — щастя упорядкованого ним життя. Цьому відповідає сценерія. Дія „Катерини” відбувається серед зимової хуртовини, серед ворожого суспільства і серед ворожої природи. Дія „Наймички” серед погідного, як хутір діда Трохима, літа, а зима згадується тільки як міра часу: — „Тричі крига замерзала, Тричі розтавала...”

Ми вже звертали увагу на те, що в „Наймичці” проблема поставлена в чистій формі,

без вмішування несуттєвих для даної проблеми мотивів, як „москаль” у „Катерині” або „пан” у „Відьмі”. Звідси більша прозорість, стрункість самої композиції, що при виробленні і силі вислову у поета — між „Катериною” і „Наймичкою” сім добрих років життя — дає особливу мистецьку зрілість цієї поеми. Це великий крок до інтеграції змісту і форми. Особисті ліричні випадки, такі часті в „Катерині”, зникають. Подібно і рефлексії, що ними переткана перша поема. Оповідання пливе спокійною течією, що робить тим сильніше враження в чуттях насичених, але опанованих ситуаціях. Сама форма ще не вирівняна: будучий переможець — чотиристоповий ямб („На хутір знову благодать З-за гаю темного вернулає До діда в хату спочивать”) ледве виглядає з-поза співанкового ритму („Хто ж на старість привітає, За дитину стане . . .”), то з-за байкового вільного оповідання („Був собі дід та баба. З давнього давна, в гаї над ставом, Удвох собі на хуторі жили, Як діточок двоє, — Усюди обос . . .”), щоб не згадувати кількох незвичайно цікавих, але не таких характеристичних для Шевченка ритмічних ходів.

При всіх і ідейних і мистецьких осягах усе ж „Наймичка” є тільки одним із переходових пунктів проблематики, що нею займаємось, і то так із змістового, як і з формального погляду. Це одна із спроб інтеграції, але далеко ще не завершення. Відповідь на питання про замирення грішниці з законом позитивна. Зами-

рення можливе. Але, як зазначено, та відповідь трагічна. Ціна примирення страшна: повне самовідречення, жива смерть. Вже це мусіло давати побуд до дальших шукань. Виглядає, що неспокій Шевченка збільшувався ще й від того, що трагічне рішення здобуто при можливо найкращих, найбільш сприятливих умовах. Це ж сама доля допомагає Наймичці, ставлючи на її дорозі достатню і бездітну сім'ю, добросердечних Трохима і Настю, які приймають і дитину-підкидька за свою і наймичку-матір на службу.

Нову спробу дає чергова поема того ж проблемного циклю „Відьма”. Коли порівнювати „Відьму” із „Наймичкою”, то можна мати враження, що уява Шевченка просто намагалась укласти схему своєї проблеми, яка йтиме тягло від „Катерини” до „Марії” в якнайтрудніші ситуації. Гріх у „Катерині” був ще такий людський, дуже людський: кохання, зрада. В „Наймичці” про провину, про гріх немає мови. В „Відьмі” він піднесений до вищого ступня, Гріх повторяється, і вкінці з матері переходить на дочку. Він поглиблений ще й відношенням пана до кріпачки, отже насильством. Чи в такій ситуації можлива розв'язка проблеми без розпучливого кроку Катерини, розв'язка поза самогубством? Чи можливе примирення з світом, якого основний закон зламано?

Як у „Наймичці”, так і тут заспів, пролог натякає і на те, що це продовжується шукан-

ня не знайденої досі, задовільної відповіді, і натякає на новий напрям, в якому тієї відповіді треба шукати:

„Молюся, знову уповаю,
І знову сльози виливаю,
І думу тяжкую мою
Нічим стінам передаю.”

Те двічі повторене „знову” — це підкреслення тягlosti проблеми.

„Озовіться ж, заплачте,
Німії, зо мною
Над неправдою людською,
Над долею злою.”

Те, що в „Катерині” було співчуттям із винуватою при повнім признанні непорушности закону, те тут уже починає називатись „неправдою людською”, причиною „злої долі”. Чисто емоціональний ще бунт „Катерини” дістає ідеологічну, революційну надбудову.

„Озовіться! А за вами,
Може озветься
Безталання невисипує
І нам усміхнеться.
Поєднає з недолею
І з людьми і скаже
Спасибі нам. Помолиться
Й тихо спати ляже.

І примиренному присняться
І люди добрі, і любов,
І все добро. І встане вранці
Веселий і забуде знов
Свою недолю. І в неволі
Познає рай, познає волю
І все творящую любов.”

Це вже ціль і дорога: замирення з людьми-суспільством шляхом забуття і прощення у все творящій любові.

Відповідь знайдена в „Відьмі” така: примирення, поворот до упорядкованого світу можливий через повне переродження, через зроблення *tabula rasa* із усього попереднього. Той повний розрив із провинною і її наслідками символізований у психологічній площині божевіллям Відьми, в моральній площині — прощенням провини злочинцеві у відношенні до неї самої, до Відьми, і в відношенні до дочки. Відьма лікує злочинця. Вкінці той зворот і в психологічній і моральній сфері виявляється переродженням давньої, анімально-емоціональної любови-еросу в просвітлену безпристрасним співчуттям і милосердям любов-аґапе.

У „Відьмі” маємо сильно розширену сценарію, коли порівнювати її з попередніми поемами. Там „люди добрі”, суспільство були невидимим носієм і виконавцем закону. Ми їх не бачили. Вся акція відбувалась у межах суспільної первоклітини, в родині. В „Відьмі” безпосередня служба суспільству стає доро-

гою до повороту до нього після очищення душі в божевіллі і прощенні. Це незвичайно важкий для дальшого розвитку Шевченкової проблематики момент. Він щораз сильніше притягатиме до себе увагу поета в пошуканці за рішенням тяжкої проблеми. В „Неофітах” той момент просвітлений великою ідеєю буде доміантним, в „Марії” він вплететься в найвищу в досягненнях Шевченка, геніяльну симфонію інтеграції душевних верств і підсуваних ними мотивів.

Окрім цього нового мотиву служби більшій громаді, який озивався виразно у Шевченка, але досі не вплітався в нашу проблематику зудару емоціональної верстви душі з розумом роду, маємо в „Відьмі” мотив циганського світу. Мотив поширений у романтиці першої половини 19-го століття. Його ідеальним змістом є протиставлення свободного життя в безпосередній близині природи світові міської культури, державної цивілізації з їх штучними обмеженнями. Той мотив носився тоді в уяві і в свідомості літературних кіл, і в „Відьмі” маємо його український варіант. Він тут не є чистим випадком і тільки відблиском моди. Уява Шевченка шукає іншого, кращого світу, тож логічно посилає героя тих шукань, дівчину-грішницю для звичайного світу, до того іншого, свободнішого суспільства. Це нова дорога. В „Катерині”, в „Наймичці” йшлося про примирення з давнім світом. Тут появляється візія іншого світу. Це ще не крок

від гріха-бунту до революції, але це вже бліда мрія про той крок, що буде зроблений пізніше в „Неофітах” і в „Марії”. Та знову мусимо усвідомити собі, що циганський світ, ці рештки кочовництва серед осілого людства, це повна протилежність ідеального світу Шевченка, найглибшої мрії роду, в якій шляхи будуть „вольні, неверстові”, але земля нерозлучною дружиною осілої на ній родини. Тож Відьма не залишається в тому світі, що вільний як перекотиполе, але некорінений в землю. Циганський світ стає для Відьми тільки тимчасовим прибіжищем у момент, коли власний світ її відкинув і поки дороги до нього вона не знайшла.

„Катерина” давала враження боротьби стихій; „Наймичка” блаженного стану вирівняння стихій, коли змішані одна з однією, як у давній космогонії, знаходяться в стані любовного спокою, який покриває собою тиху трагедію Наймички. „Відьма” дає настрої затягненого густими хмарами неба з ледве видним іздалеку прорізом сяєва, що заповідає їй обіцтє погоду, хоча до розпрозорення ще далеко. Акція „Катерини”, як згадувано, відбувається серед зимового буревію; акція „Наймички” серед пожежного літа; „Відьми” серед пронизливо холодної осінньої слоти, що роз’їдає душу. Тож заспокоїтись „Відьмою” душа Шевченка не могла. Це знову важний етап дальшої дороги, дальших шукань. У „Відьмі” самозречення Наймички поглиблене. Воно стає повним запе-

реченням себе в божевіллі і всепрощенні, а в службі суспільству є більше неособистої любові і відданості, більше покути, ніж у службі, хай і безіменній службі, власному синові, Маркові. А все ж і тих жертв мало, і Відьма навіть для тих, що їм добро чинила і що її, Відьму, любили і поважали, вона все ж за життя і по смерті залишилася відьмою. Проблема не знайшла повної розв'язки, остаточного вирішення.

По дорозі до нього „Відьма” це справді важний етап між „Катериною” і „Наймичкою” і між дальшими шуканнями і осягами. Але з мистецького погляду „Відьма” не може стояти рядом із тими поемами. 1847 рік не дав Шевченкові завершити поему як мистецький твір. До того ж завдання тут було тяжче. Мистецьку перевагу „Наймички” бачили ми в тому, що Шевченко обмежився в ній до суттєвої проблеми, поминувши випадковий мотив „Катерини” — москаля, чужинця. В „Відьмі” повертається мотив спрочинника — пана. Там рекрутчина, тут панщина — два найбільші вороги родини, по черзі виявляють свій погубний вплив на неї. Окрім того ще доходять два нові мотиви: соціальної служби і циганського світу. Несприятливі зовнішні умовини життя — арешт, заслання — мусіли ослабити силу зосередження творчої снаги, конечної для опанування тих різних мотивів, і тому „Відьма” з-поміж поем нашого проблемного циклу найбільш невикінчена. Численні варіанти свідчать

про боротьбу мистця з трудним і різноманітним матеріалом. Але та боротьба не дала справжнього мистецького завершення.

Поки малювати великий образ, мистець робить нариси, шкіци деталей, окремих мотивів у різних варіантах, в'яже їх одне з одним, експериментує. Подібно і в творчому верстаті Шевченка-поета. Мотиви великих поем уже раніше окремо чи в вільних комбінаціях з'являються в менших поезіях. Для прикладу візьмо останню, аналізовану нами поему „Відьма”: — її мотиви передвзяті в „Лілеї” (прощення тим, що кривдять), в поемі російською мовою „Слепая”, в якій знаходимо також мотиви пізнішої „Княжни”. Ми вже згадували про розроблювані в численних поезіях мотиви земного раю (тип „Садок вишневий”) і мотиви зла, що нищать той рай (рекрутчина, панщина), мотиви, які є або підбиттям великих поем, або вплітаються в них.

Так і піднятий у „Відьмі” мотив примирення через службу суспільству далі розгортається в „Москалевій криниці”, в „Варнаку”, поки не дістане остаточне переображення в „Неофітах” і в „Марії”. І основна тема-проблема постійно повертається, трансформуючись — („Княжна”). Вона „неначе цвяшок вбитий” („Марина”) не дає спокою поетові. Вона топиться, перетоплюється, щоб при першому подихові свободи з'явитись щирим сріблом кутим, битим і семикрати перелитим огнем у

творчому горнилі генія і дати найвищі завершення.

Favete linguis, carmina non prius audita — це попередження, щоб зберігати побожне мовчання, бо оце зближасмо до нечуваних досі пісень — пригадується, коли входимо в світ „Неофітів”. Досі нечуваних, і зараз треба додати: коли думаємо про „Неофітів” і „Марію”, то і після того нечуваних довершень. Зближасмо до найвищих, ясних верхів української творчости.

Між „Відьмою” і „Неофітами” десять років трагічних життєвих перебоїв, але глибинна верства Шевченкової душі працює тягло. Соціяльний мотив, що у „Відьмі” розширив вузький овид родини, в „Неофітах” додуманий до кінця і доведений до найвищої потенції. Це вже не служба милосердя, дрібних добрих діл. Це служба навіть не суспільству, але великій ідеї правди і любови, що має переродити весь світ. Так піднесений до духових вершин той мотив у „Неофітах” домінує і приглушує — здавалося б — основну тему цього циклу: тему родини, матері й дитини. Та це тільки перше враження, викликане радикальним зворотом у ставленні проблеми. Найменша спільнота зударяється тут, не як бувало досі, з розумом роду, отже — з минулим, традицією, але з ідеєю будучини. Це те нове, що буйно розпустилося в підсонні надій, якими жило поступове суспільство російської імперії кінця 50-х років, але у Шевченка воно є продов-

женням і розгорненням того, що вже коріниться в його попередніх мотивах. Світ „людей”, що репрезентував розум роду, не приймає нової ідеї, а її носіїв нищить. Родина, „мати й син” стоять між двома світами, і рішаються для будучини, для ідеї. Це остаточне ідеологічне формулювання тієї інстинктової нехоті Шевченка до обмежень світу і людей, яке проривалося в „Катерині” і яке починало знаходити ясніший вираз у „Відьмі”, де зла доля ставиться в безпосередню близину „неправди людської”. „Неофіти” і „Марія” знають ту неправду, але вони знають і велику правду-ідею, служба якій освячує страждання й боротьбу. Це початок великої інтеграції різних мотивів, зроджених у різних душевних верствах: від тієї глибинної, субстрактної верстви, де існують тільки мати і син, аж до тієї найвищої і наймолодшої, де промовляє індивідуальне „я” з його критичним інтелектом і його в будучину скерованими ідеями. Це вже здійснення того, за що молиться Шевченко в пролозі до „Неофітів”:

„Пошли мені святе слово,
Святої правди голос новий!
І слово розумом святим
І оживи і просвіти!”

Не є справою цих наших роздумів зупинитися над питанням божественної правди в її зударі зо світом. Тут, у цих останніх роках

життя і творчості поета маємо цілу пахучу китицю змішаних квіток найсердечнішого захоплення божественною величчю життєвого шляху, навчання і жертви Христа поруч із скептичними нотками і терпкими словами у відношенні до всього, зв'язаного з релігійною організацією в догмах і в церкві, характеристичними для позитивізму того часу. Ця недогматичність Шевченкового християнства є головною причиною, що зокрема „Марія” стала езотеричним твором тільки для вибраних. Та повторяємо, розробка цієї проблеми не є завданням цього етюду.

Повертаємось до розгляду трансформації того мотиву, що тягнеться безпереривно від „Катерини” до „Марії”. Той мотив у „Неофітах” відсунений на дальший плян. На першому зводиться боротьба двох інших сил: людей з їх традиційним порядком-неправдою і ідеєю будучини. Але той мотив матері й сина, первоклітини людської дійсності, творить далі фабулу самої поеми.

І тут зразу цікаве явище. Ми вже звертали увагу на те, що любовна лірика Шевченка це передовсім лірика дівчини. Не менше цікаво, що і в родині, в тому молекулі суспільства і вічній темі й мрії Шевченка, батька не бачимо. В „Катерині” він виступає коротко, як суддя, але мати, мати і доня це дієві особи. Вони зв'язані з собою на життя і на смерть:

„А то й стара мати,
Що привела на світ Божий
Мусить погибати” . . .

В „Наймичці” дід Трохим це знову щось у роді доброго духа-опікуна, це інша відміна батька „Катерини” в погожому підсонні цієї поеми, опікун Наймички й її сина, якого прийняв за свого, це далекий попередник блаженного теслі Йосифа з Назарету, опікуна Марії й її сина. Навіть у „Садку вишневому” характеристичне те, що і там батька немає. Десь ідуть плугатарі з плугами і тонуть без сліду в нічній пітьмі. Залишаються мати і доні і пісня, прасубстанції світу, в якому розгортаються дії обговорюваного нами циклу поем. В „Неофітах” — як на те, щоб свідомо підкреслити такий стан — батька взагалі немає, його не згадують, а родина появляється в двох відмінах: мати і доня, і потім мати і син: —

„ . . . У Італії росло
Мале дівча. І красою,
Святою, чистою красою,
Як тая лілія, цвіло.
Дивилася на неї мати
І молоділа. І дівчаті
Людей шукала. І найшла.

Незабаром зробилась мати
Із доброї тії дівчати:
Дитину сина привела”.

Можна здогадуватись джерел того дивного явища там же, де здогадувались ми початків і того ідеалу Шевченківського суспільства без врага і супостата, де були б син і мати і люди на землі. Це знову може дарунок тієї найглибшої, субстрактної верстви української раси і душі, про яку оповідає проф. Щербаківський у „Формації української нації”. Це відгуки матриярхату тієї верстви, в якому і підчас недуги жінки-матриярха її заступав в керуванні справами роду брат-опікун, а не муж-чоловік, не батько. Це те суспільство „примітивної демократичности” (окреслення В. Щербаківського), суспільство матері і сина і добрих людей...

Трагічна розв'язка в попередніх поемах цього циклу була в ударі глибокого, анімально-емоціонального первня в людині з розумом роду, з раціональною традицією, виробленою століттями. Цей удар — це гріх, провина, бунт серця проти порядку. В „Неофітах” трагічна зав'язка в ударі двох світів: минулого, розкладеного, і світу будучини, спертого на правді й любові. Тут немає гріха, як раніше; цей мотив замовк. Немає покути за провину, але є свідомо, у Алкіда, і півсвідомо, у його матері, жертва задля тієї ідеї, жертва, що її оспівує Шевченко. Це основна зміна світогляду. В давніших поемах цього циклу першою дійсністю і першою цінністю, мірою всіх інших цінностей, була родина. Тепер вона далі є основою життя, але над життям діють інші, вищі, ширші сили: добро і зло, і в цій боротьбі добро

родина уступає ідеї правди-справедливості, що має здійснитись у ширшій спільноті людства. Це велика інтеграція мотивів, що стояли, росли і розвивались поруч себе в поезії Шевченка: мотиви щасливої родини, як міри цінностей, мотиву боротьби за соціальну й національну свободу, якій у жертві гинули родини. Це інтеграція мотивів різних верств душі поета, тієї, в якій озиваються тисячі років нашого формування, і тієї, що в ній діють останні сторіччя нашої історії. Інтеграція здійснюється в надрядній ідеї правди, любові, ідеї переродження світу.

„Марія” це останній і найвищий щабель тієї інтеграції. Мистецька досконалість цієї поеми не окуплена резигнацією з окремих мотивів, як у „Наймичці”, де відпав мотив спричинника гріха, або в „Неофітах”, де відпав унутрішній конфлікт різних душевних верств, залишаючи місце для удару двох світів: — добра і зла. В душі Алкіда немає конфлікту, є навернення, перехід у цілому від світу до світу. В „Марії” злилися всі мотиви в одну суцільність. Вони її не розбивають, як у „Відьмі”. Їх пов'язання органічне, самозрозуміле.

Одна за одною сцени недосяжної краси і глибини. Дівчина над Тиверією задумалась про свою долю. Перша відповідь сердечній тривоги вміщає в собі покору розумові роду, що проти нього прогрішувались Катерина, Наймичка, Відьма:

„Йому — (Йосифові) — я стану за
дитину,

Плечми моїми молодими
Його старії підопру!”

І одночасно є в цьому мотив тієї неземної любови-агапе, що в ній знайшла заспокоєння шматована душа Відьми.

І зразу ж, як контраст для тих мотивів миру, підданства законів, тихого заспокоєння, нова сцена: — хітон зсувається з плечей і на тлі зеленого морогу і озера молода дівчина, а в серці передчуття „спеки огнепалимої тії

Що серце без вогню розтопить
І без води прорве, потопить
Святії думоньки . . .” її.

У всіх Шевченкових грішниць та спека перемагала закон-звичай, і тоді починалася драма. В „Марії” ця перемога сублимована, одуховлена очаруванням величними словами нової правди юнака-пророка, возвістителя і мученика за волю. Бунт емоціональності влився в революцію ідеї, інтегрувався з нею.

Проблема „Катерини”, „Наймички”, „Відьми” — проблема повороту до дому, до упорядкованої родини, до суспільного ладу — набирає тут цілком іншого аспекту. Не поворот назад, але вірність у поході вперед — це шлях Марії. Як Наймичка вона віддана синові, але не на те, щоб він повернувся до давнього ладу,

а на те, щоб нова ідея правди і любови, втілена в ньому, перемогла світ. Там вірність родинному законіві зударяється з хвилевим поривом серця. Тут вірність давньому уступає повній вірності новій ідеї. Шлях Марії це шлях покорі і послуху призначенню; це резигнація і найвище самоутвердження в ній. Марія, як і Катерина, зберігають своє ім'я. Ті, що зрікаються себе, гублять його, як Наймичка і Відьма . . .

Інтеграція мотивів, що коріняться в різних душевних верствах, це тільки одна сторінка тієї суцільности, що її досяг Шевченко в „Марії”. В цій поемі так само органічно злиті музикально-пісенна і плястично-малярська душевні настанови. Ми вже звертали увагу на невіривняність ранішніх творів, де рядом і напереміну, без глибшого оправдання, з'являється оповідальний вірш чотиростопового ямбу, яким почав Шевченко свого Кобзаря у популярному „Реве та стогне Дніпр широкий”, то знову пісенний ритм, щоб незабаром перейти в широко залите болонячко рефлексійних міркувань типу „Єсть на світі доля, та хто її має”, або розвернутись вільним байковим віршем. Дедалі форма вирівнюється, гравітуючи до спокійного чотиростопового ямбу, в якому викуті і найкращі малярські візії поета і найсильніші, величні пророцтва „Подражаній”. У „Неофітах” почування іноді ще прориває рівний, опанований біг річі. В „Марії” все вже: і оповідання, і плястичні образи, і вибухи почування пливають як велика ріка маєстатичним, рів-

ним бігом. Тільки раз переривається він, але не випадком, а свідомо, в пісні Марії: „Раю, раю, Темний гаю . . .” Це повна синтеза раціональної форми, елементів вічного повороту одного й того самого, із прийнятним, просто просякнутим ірраціональним почуттям змістом. І повна синтеза розспіваної настроєвості з плястичною образковістю. Сцена за сценою: зразки такої синтези! — Оце Марія під тином із кужелем білої вовни і задивлений у неї Йосиф; згадуваний уже образ дівчини над озером; далі сонна дівчина заквітчана білими лілеями і червоним маком: кольорова з'ява душевної інтеграції невинної агале із еросом, що прокидається в молодому серці; вкінці неперевершений образ Мадонни з ягням на руках на тлі горіючої західнім сонцем Тавор-гори . . . І тут же тримані тим самим ритмом вибухи захоплення й тривоги в неповторних рядках: —

„О, світе наш незаходимий!
О, Ти пречистая в женах!
Благоуханний сельний крине!”

Так само з мовного погляду: — це те найвище, чого досягла українська мова. Це мова тисячеліть: мова народу і християнської вченості, мова співанок і приказок і мова княжих і козацьких хронік в органічній єдності. Інтеграція всіх мовних наверхствувань, яка виростала в замилуванні до народної пісні і народних переказів, у переспівах Святого Письма і

Слова про Ігорів похід, у читанні історичних пам'яток.

Подібно і мовистиль доходить нарядженою особливою силою зрілості. Велесловна розпливчастість молодих творів іноді ослаблює враження. Напр. у часто цитованому вступі до „Гайдамаків”. Він побудований на двох Гераклітових думках про те, що все пливе, минає, і про те, що куди не йти шляхами душі, не можна дійти кінця — така вона бездонна. Але саме тому вступові бракує зв'язкої монументальності Гераклітових афоризмів. В „Неофітах”, „Марії”, „Подражаніях” Шевченко стає майстром згущеного, наснаженого силою вислову, а неопанована розпливчастість уступає місце свідомій грі словами, як у рефлексії про ослицю, що несла Марію й Ісуса в Єгипет.

Інтеграція змістових мотивів, мови, світогляду це те, про що була мова на початку, це інтеграція душі, особовості. „Я”, організатор, владарно орудує душевними змістами, організуючи їх в одну цілість. Владу свідомого, особистого „я” відчуваємо і в непорушній формі, і в внутрішньому опануванні, в спокою сили, де почувальні вибухи не розривають форми, але перейняті нею роблять враження готової до розряду, страшної, зосередженої енергії. В поемі відчувається *stille Groesse*, тиха велич, якої вимагав Гете від генія. „Марія” це вершина, на якій Шевченко досяг того ідеалу.

Найдена відповідь на основне питання, при владному опануванні змісту і форми, дають разом настрої внутрішнього спокою, окупленого переможеним стражданням, настрої, що ним сповнена „Марія”. В пролозі до „Відьми” Шевченко називає ту поему „тяжкою думою”. „Неофіти” у впроводі називаються „скорбною думою”. „Марію” у вступі окреслює сам поет як „псалом тихий і веселий”. Це погода і спокій вершин. Ueber allen Gipfeln ist Ruh’! (Гете).

„Марія” це головне перехрестя, вузлова станція, в якій збігаються почуттєві і мисленні мотиви творчості Шевченка. Але це все ж таки не кінець мандрівки і не остаточний спочинок із дороги. При всій своїй далекосяжності інтеграція ще не зовсім повна. Від початку живе і діє в душі Шевченка протоісторичний ідеал хліборобського гіперборєя, втілений у візії раю без врага і супостата, раю спільноти родин серед садків вишневих коло хати, ідеал Галилеї, ідеал, що знайшов дорогу до Христа, до Нагірної Проповіді про блаженство кротких духом. Але в Шевченкові діє і щось інше, може з іншого расового наверствування, те щось односторонньо і покалічено бачене нашою публіцистикою. І те друге вистрілює сценами боїв і помсти, і знову шукаючи виразу в Біблії, знайде воно дорогу до закликань і проклинань старозавітних пророків, щоб вилитись у знову неперевершені силою вислову Подражання. Це з одного боку Бог християнської любови і прощення, що при всіх викликаннях зла панує в

„Неофітах” і „Марії”, і з другого боку грізний Єгова, Бог гніву і помсти: Deus caritatis і Deus irae. Це суперечність, що роздирає християнську свідомість, і це протилежність, що нею роздерта душа Шевченка особливо в останні роки. В його пророчих видивах з’являється то спасення через правду-істину і любов, то спасення від понурої правди-мсти. Візія революції благих, як у „Неофітах” і „Марії”; візія духової революції, принесеної в Україну апостолом Андрієм, — як каже Шевченко — „сивоволосим, поважним, лагідним старцем” з книгою в руках, якого спрофанували тим, що „одягли в панцер”; — ті візії міняються привидом кривавої революції, коли сьогоднішнім володарям забракне „коня охляп сісти та утікати”, коли їх

„Уловлять і судить не будуть,
В кайдани туго окують,
В село на зрище приведуть,
І на хресті отім без ката
І без царя вас, біснுவатих,
Розпнуть, розірвуть, рознесуть,
І кров’ю вашою, собаки,
Собак напоять . . . ”

Знайти інтеграцію тих суперечних мотивів і дати нове ідейне і мистецьке завершення — підорване здоров’я Шевченкові не дало. Незагоєна внутрішня суперечність у Шевченка може правити за символ глибокої, до сьогодні невіривняної суперечності в українському сві-

ті. Де її коріння? Чи в расових компонентах українського типу, чи в історичних дійсностях? З одного боку ідеал мирного, хліборобського життя, з другого боку конечності, що їх створювало межове положення України у близині войовничих орд, а потім напастливих окупантів: — хутір серед садка вишневого і Січ Запорізька! Протилежності, що ними пройняті душа і твори Шевченка; символічні протилежності, що досі тримають у напруженні українського духа й українське життя.

* *
*

Як мала мапа України дає символічний образ нашої великої батьківщини, так можемо проблематику, яку ми розглядали і яку Шевченко представив на площині найменшої спільноти-родини, вважати такою схематичною мапою більшої спільноти: нації-держави. Тоді те, що називали ми у Катерини, Наймички, Відьми гріхом, провиною проти звичаю, проти традиційного закону, в розширеному аспекті буде бунтом і революцією. А питання: — чи можливий поворот Катерини до нормального, упорядкованого життя, — стає питанням про перехід від бунту до закону, від революції до держави.

Коли революцією називаємо ідеологічно окреслене, з ясними прицілами, повстання, то гріх Катерини в новому розширеному аспекті — це бунт, а не революція. Це ідейно неоформлений спротив емоціонального первня, „сер-

ця”, встановленому порядку. Звідси логічне почуття провини і прохання вибачливости, звідси логічне — каяття. Аж коли той порядок, репрезентований батьком, не вмів знайти примирення, настає повний розрив: „Вже не вернеться”. Твердий, неблаганний, скажимо закам’янілий закон, не хоче і не вмів розуміти емоціональних ухилів. Це безнадійний стан: бунт умирає в історичній полонці. Його наслідки — Івась, син Катрусі — також поза суспільством. Це стан, в якому зародок нових бунтів, а яких завдатком є, як і в серці поета, співчуття для бунтарів.

Проблема „Наймички” ширша. „Революція відправляє своїх дітей”, „революція поїдає своїх дітей” — це нераз повторювані ствердження для наших часів особливо наглядних фактів. Нова держава, що постає на ґрунті революції, звичайно нищить непримиренних революціонерів. Революція переходить у нову державність, асимілюючись до деяких традицій старого режиму, модифікуючи їх, вплітаючи їх у свою систему і вкінці вплітаючи себе в ті традиції. На наших очах революція большевиків, що обіцювала найрадикальніший розрив із минулим, повернулася до імперії, навіть до практики Івана Грозного. Вона стає московською революцією. Німецький націонал-соціалізм мріяв про поворот до старогерманських „чеснот”, фашизм прагнув оживити традиції Цезарів. Так революція прищеплюється, як Марко в „Наймичці”, на старому, неплодному

вже пні, оживляє його, але перше покоління — сама Наймичка — пропадає.

При переході від „Катерини” і „Наймички” до останніх трансформацій цього проблемного циклу, до „Неофітів” і „Марії”, ситуація міняється. Тут домінує вже світ великої ідеї, як протиставлення анімальному світові (оргія і проповідь апостола Петра — „Неофіти”), або як рами, в яких знаходить розряд і заспокоєння емоціональне в людині („Марія”). Це вже не бунт емоціональності, це справжня глибока революція без каяття, без спроб замирення з давнім світом. Цей удар трагічний для носіїв революції, як і трагічний був удар носіїв бунту проти встановленого порядку в „Катерині” і „Наймичці”. Але там бунт і його наслідки гинуть або примирюються через піддання, через признання традиції. Тут смерть перемагає смерть і остаточний триумф за революцією, за новим світом.

Таємниця і сила творчого генія вміти в одному і конкретному дати символ загальнішого і многократного. Так конфлікти, зображені в циклі поем від „Катерини” до „Марії”, можуть правити за символ вічних конфліктів, яких побоевищем є душа людини й історія людських суспільств.

* *
*

Шевченко — це не систематичний мислитель-філософ, який свідомо, в ясних і виразних поняттях ставить і рішає проблеми життя. Він поет, що — за його власними, нераз повто-

рюваними словами — дивиться на світ душею. Його мислі в образах і символах, його мислення в болю і здогадах, в передбачуваннях і передчуваннях. Особливо заслання дало йому стільки часу і стільки спонук до того роду роздумів. Тож його проблеми і їх вияв — це плід тієї сфери, в якій найглибше коріниться творчість, сфери, де почування пружається стати образом і мислю, і де мисль ще тісно зв'язана з почуванням і уявленням. Річ інтерпретатора передати, пробували передати, ті проблеми і символи в поняттях, і таким чином аналітичним розумом повторити дороги, пройдені всією душею поета.

Це завдання авангарду духа — філософської публіцистики. Вона як той мандрівник у згадуваних уже таємних долинах, шукає нових обривів, нових світів. Вона живе патосом інтелектуального неспокою. Вона мріє про відкриття і тужить за ними, і за загально прийнятими речами і думками підозріває існування несподіванок і таємниць духа. Було б смішно, коли б такий пригодницький мандрівник у безкритичному самозахопленні думав, що його враження — це наукові ствердження. Але не менше смішно було б, коли б учені, для яких особливо непристойне самозакохання, згори відкидали все те, що не вміщається в їх готові схеми. Наука будує дороги вічності, поволі і систематично, і віримо, що наукові бетонні шляхи проріжуть ті темні долини Шевченкового світу, до яких заглянути ми щойно

спробували. І правдоподібно ті наукові дороги не бігтимуть за непевними слідами першого мандрівника. Але ж його завданням було тільки ввійти в ту долину і, повернувшись, сказати, що є в ній небачені досі речі.

Це особливо своєчасне тепер, коли наближається сота річниця смерти Шевченка. Можемо собі уявити, скільки зусилля покладе наказна советська наука на те, щоб вириваними цитатами і силуваною інтерпретацією зробити Шевченка предтечею комунізму. Було б сумно, коли б вільна українська думка, вільна українська наука і публіцистика здобулись тільки на зайву полеміку з тими соцзамовленими еляборатами, яких життя зв'язане з життям режиму, що наказав їх ліпити. Та було б ще сумніше, коли б наша мисль і вченість у відповіді на тези підсоветської критики, мовляв — великість Шевченка в тому, що він передчув Леніна і його національну політику, — справді було б ще сумніше, коли б ми в відповіді здобулись тільки на нові цитатні комбінації на доказ, що Шевченко це передвісник наших сучасних ідеологій, їх первосвящеників і вождів . . .

На українському суспільстві вільного світу велике зобов'язання: — вшанувати соту річницю смерти Шевченка новими, поважними і оригінальними спробами глибшого розуміння його творів; новими спробами, в них і через них, пробитись до музики української суті, до дна незглибного українського духа.

НОВОЧАСНА ПОТУГА

(Ідеї до філософії публіцистики)

Стало вже загально відомою і часто повторюваною правдою, що публіцистика й її сьогочасний головний предметний вираз: преса, — це одна з найбільших світових потуг. Цій правді відповідають слова пали римського, одного з недавніх, про апостола Павла: коли б він — припустім — жив сьогодні, він був би публіцистом. З нею погоджується і відомий випад Фрідріха Ніцше — мовляв — теперішні люди туманіють завдяки обильній часописній лектурі. В кожному випадку публіцистика виросла в величезну силу, чи то в добрі, чи то в злі.

Хто ж вона, та світова потуга нових часів? Дати їй точне означення згідно з вимогами логіки — трудно. *Definitio fit per genus proximum et differentiam specificam* — дефініцію (означення) творимо, подаючи найближчий рід і специфічну різницю, себто різницю виду внутрі того роду. І фізіологія і астрономія це науки; і одну і другу підводимо під найближ-

чий рід „наука”. Після цього вказуємо специфічну різницю, а саме: фізіологія це наука, що займається функціями живих організмів і їх частин, тоді як астрономія це наука про небесні тіла. Тож наше питання: що є найближчим родом для публіцистики? Не можна включити її ні в поняття релігії, ні мистецтва, ні науки. В своєму повному засягові вона не вміщається ні в одній з названих ділянок духової культури. А все ж вона в їх сусідстві, і публіциста зачисляємо до родини співтворців чи співробітників духової культури. Тож доведеться нам відповісти покищо так: публіцистика — це одна з ділянок духової культури, споріднена з наукою, мистецтвом, релігією, але не одна із них.

Так само не можливо знайти для публіцистики специфічну різницю, різницю виду. В науці ті різниці існують або в предметі, як у наведеному прикладі фізіології й астрономії, або в методі, напр. математика будується чисто дедуктивною методою, природознавство спирається передосім на спостереження, експеримент і індуктивні узагальнення тих досвідів. Але ж предметом публіцистики можуть бути і предмети, якими займається наука, і предмети мистецтва, релігії. І так само немає якоїсь спеціальної публіцистичної методи, що була б характеристичною для неї, тільки для неї.

Після цього залишається зректися точною, логічною дефініцією, і знову тимчасово вдоволилися показовим означенням (*definitio per de-*

monstrationem), себто приблизним перерахуванням того, що звичайно враховуємо до змісту поняття публіцистики.

Отже публіцистикою називатимемо її найдавніші форми: промову і послання, форми, що ними користувався найбільший публіцист християнства, апостол Павло. Промови Демостена, Цицерона — це теж публіцистика. Друк створив новіший, тепер найбільш поширений жанр публіцистики: газетну й журнальну статтю. Послання апостола Павла, як зазначено вище, сьогодні були б статтями — різниця в техніці передачі, але не в суті. Друкарська техніка разом із організацією і поширенням зв'язків та співпраці дала новий тип публіцистики — журналістику, в якій промови, живі дискусії стають статтями, фейлетонами, а реферати-доповіді — есеями, ескізами, розвідками і т. п.

Це один із видів публіцистики, але не вся публіцистика. Поруч журналістичних форм далі живуть, іноді навіть знову розцвітають, старші форми ораторства, тимбільше що найновіша техніка дала новий поштовх відродженню красномовства, створюючи наймодерніші типи публіцистики в радіопередачі й телевізії. І як промова, виголошена в залі повній слухачів, не перестає бути промовою, коли її виголошують перед апаратом радіопередачі, так само людина, що посилає статтю до газети, отже журналіст, не перестає бути публіцистом, коли вона читає ту статтю перед телевізійним

апаратом. Подібно мистець-актор залишається ним, переходючи з театральної сцени до кінолабораторії. І так само наукова стаття залишається нею, байдуже чи учений читає її перед аудиторією, як доповідь, чи друкує в журналі. Поезії проказані поетом на авторському вечорі, не перестають бути ними в друкованій збірці. В усіх випадках мінялася техніка передачі, а не суть.

Вкінці до публіцистики зараховуємо і більші, особливо актуальні, пекуче-теперішні, праці політично-ідеологічного, критично-естетичного, світоглядного змісту, які не вміщаються в поняття релігії, мистецтва, науки. Обмежувати поняття публіцистики тільки до політичних, економічних і громадських проблем так само не справедливо, як напр. журналістом називати тільки того, хто пише політичні чи економічні статті, але виключати літературного рецензента і автора мистецьких оглядів. Тож публіцистикою є найвпливовіші писання Драгоманова, політичні критики Грушевського, книжки Донцова, Липи: „Призначення України”, Липинського: „Листи до братів-хліборобів” і його ж „Хам і Яфет”, так само памфлети Хвильового. Це межові речі між науковою історією, філософією і публіцистикою, мішані твори, але такі твори у нас і в світовій літературі здобувають іноді найбільше значення. Між філософією й публіцистикою місце атенської софістики, з новіших часів місце славних трактатів Фрідріха Ніцше, як „Несвоєчасні мір-

кування”, „Людське надто людське” і тп. Між мистецтвом і філософією знаходяться такі клейноди, як Платоновий „Симпозіон”-Пир або „Так мовив Заратустра” Ніцше.

Від малої статтейки до тих вершин — який діапазон! Від малих початків новішої преси до нинішнього її впливу — яка дорога, які несподіванки! До тієї історії найновішої публіцистики можна віднести прекрасний вірш Рільке: —

Als du mir einst begegnet hast,
Da war ich klein, so klein,
Und blühte wie ein Lindenast
Nur still in dich hinein.

Vor Kleinheit war ich namenlos,
Und sehnte mich so hin,
Bis du mir sagst, dass ich zu gross
Fuer jeden Namen bin.

Da fuehl' ich, dass ich eines bin
Mit Mythe, Mai und Meer,
Und wie der Duft des Weines bin
In deiner Seele schwer.

[Коли ти зустрів мене колись, я була мала, така мала, і вплелась у тебе цвітом як липова вітка. Через свою малість я не мала імені і так тужила кудись. Аж ось говориш мені, що я завелика для кожної назви. І оце чую тепер, що я рівня мітові, весні і морю, і як запах вина тяжу в твоїй душі.]

Скромні початки публіцистики вплітались між признані й шановані ділянки культури, як наука, мистецтво, не маючи ще власного імені. Аж ось сьогодні вже трудно нам вмістити публіцистику в якомусь одному понятті, і вона в сучасному житті є тим, чим колись для людей був міт; вона як весна і море і вино будить життя, заливає його своїм прибором і оп'яняє.

Трудність точного означення поняття публіцистики не є тільки і виключно її притаманністю. Те саме зустрічаємо і при філософії. Продовж усієї історії філософії йде намагання окреслити її суть і звичайно кожен оригінальний мислитель окреслює її по своєму. Іноді історія філософії виглядає як боротьба різних її дефініцій. Бо так само для філософії не можна знайти *genus proximum*, найближчий рід, ні в науці, ні в мистецтві й релігії, і так само немає якогось особливого предмету, ні якоїсь особливої методи, характеристичних тільки для філософії.

Філософія як сукупність того, що впродовж тисячеліть носило ту назву, не стоїть понад, ні поза наукою, навіть мистецтвом і релігією. Вона як життєдайні соки кружляє деревом духової культури, вона в них, у тих ділянках. І щось подібне можна сказати про публіцистику. Її місце в духовій культурі образиво виглядало б так: вона — це розтоплена і незрізничована ще лява життя, в якій уже застигли ясні кришталі наукових стверджень, мистецьких оформлень, релігійних символів. Звідси в

публіцистиці стільки неясного, нечистого, незрілого, але одночасно стільки живого і скерованого в будучину. Публіцистика це зачатки нових кристалізацій духа і дійсности, їх передбачення і передчуття, вкладені в слово. Це ембріональні зав'язки будучих оформлень тієї ляви, схоплені першими враженнями і першими їх інтерпретаціями в щоденниках, тижневиках. Після цього слідує спокійніше розроблення тих вражень і відповідей у журнальних оглядах, студіях, етюдах, есеях, аж до більших творів світоглядної публіцистики, що стоять уже на межі філософії. Філософія старається дати по можливості науковий загальний образ світу і життя, в якому знайшли б місце і оправдання окремі події, свіжі враження, реакції рядом із готовими здобутками науки, душевними досвідами релігії й мистецтва. Коли мати на увазі таку тяглість духового процесу, то можна сказати: публіцистика — це дрімуча філософія, а філософія — це свідомо своїх далекосяжних цілей і своїх методичних засад публіцистика.

На основі попереднього образу можна окреслити і взаємини між публіцистикою і наукою. Як філософія, так і публіцистика не може ніде суперечити науковим ствердженням. Адже наука це скристалізована частина пливкої ляви дійсности, в якій оформлюється і публіцистика. Суперечучи даним науки, публіцистика перекреслює сама себе, бо ж вона це частина тієї самої дійсности. Але з другого боку наука

не може сьогодні повертатись до ненаукового тотального раціоналізму, який не хотів признавати, що пізнане — це тільки малий фрагмент життя. Світ і життя ширші і глибші за те, що вже схопила наука своїми поняттями. І тому в них є і туга, і потреба й місце для щоденних передбачувань і здогадів публіцистики, і для творчих доповнень образу світу в філософії.

ПУБЛІЦИСТИКА І ПОЛІТИКА

Ріст впливу публіцистики це рівнобіжне, функціонально зв'язане явище з розширенням змісту того, що окреслюємо поняттям нації. Колись нацією в повному того слова значенні була тоненька плівка, що її творили володар, його родина, придворні. Згодом те поняття включає щораз глибші суспільні верстви. Сьогодні поняття нації зливається з поняттям народу. Звідси горда назва, що її починають уживати для вільних народів із демократично-республіканським урядом, назва — „королівського народу” або „народу-царя”.

В княжій Русі-Україні нацією були князь і його дружина. Але до співучасті у владі, себто до входу в націю, вже голоситься боярство. В державі війська запорізького нацією, себто повноправними громадянами і співучасниками влади, є козаки, а внутрішню суть соціально-політичних напружень цієї держави можна окреслити як тиск народу за вступ у ряди нації,

себто у ряди козацтва. Третя українська держава — це вже „народна республіка”, держава народу, де владу справляє його ж найвища верхівка, народна інтелігенція, на основі загального вибору. Народ стає нацією, нація зливається з народом. Ці ствердження важні незалежно від республікансько-монархічних дискусій і зударів. Сьогодні, зокрема в українському світі, питання республіки чи монархії — це питання форми правління, або більш технічне питання. І в одному і в другому випадку не міняється факт зрівняння нації і народу. Це питання конституції зближеної до американської чи англійської, але і тут і там суто народовладної. Це питання народної республіки чи народної монархії.

Відповідно до такого розвитку, колись рішала в державі думка володаря, дружини, бояр. Її можна було виявити й оформити на вузьких нарадах. У другій державі рішала думка гетьмана, булави, іноді загальної, так званої чорної ради, але завсіди ще думка обмеженої верстви, що наявно ставала замкнутою суспільною клясою. Сьогодні рішає думка народу, точніше думка інтелігенції, що виростає на ґрунті всіх кляс: селян, робітників, промисловців, урядовців і тд.

Головним органом, де виявляється, згущується, і де створюється, кристалізується і формулюється ця сьогодні рішальна сила, себто народна думка, стає преса, публіцистика. Оце джерело її сучасного значення. Преса, публі-

цистика формує і формулює зачатки народ-
чої думки в її різноманітному багатстві. В
такім уже більш окресленім і згущенім виді во-
на передає ті думки до оброблення і точнішого
оформлення. В критичнім млині ті думки ді-
стають щораз ясніші і виразніші риси і щораз
об'єктивнішу цінність. Вони вкінці стають
дзеркалом, що відбиває народні погляди в їх
уже зведених до кількох типів різnorodності.

Для здорового функціонування сучасної
держави такий вияв того, що можна назвати
об'єктивним розумом народу, конечний. На
згідності з ним полягає об'єктивна розумність
влади, а згідність її з народним розумом це й
єсть основа народовладства. Внутрішньою сут-
тю всіх виборів, зборів, віч, нарад і тд є вилу-
щити з хаосу настроїв і особистих гадок по
можливості загальний, уже устійнений осад
народної мудрости.¹ Верстатом, де перемелює-
ться, очищується від припадковостей і остаточ-
но виявляється народна думка, є преса.

Звідси великий респект, який всі справді
свобідні народовладні держави виявляють пе-
ред пресою, як органом вільного формування
громадської opinio. Громадську думку порівню-
ють із вітром, що напинає вітрила на човні істо-
рії і переганяє його через течію доби. Еспан-
ський мислитель, Ортега І Гассет пише в своїй

¹ Порівн. „Українська синтеза або українська
громадянська війна”, вид. „Життя і мислі” ст. 41-
42-43.

книжці про „Повстання мас”²: „Іноді може
дійти до стану, коли взагалі громадська думка
не існує. Але природа не терпить порожнечі,
тож порожнє місце, що постає через брак гро-
мадської думки, займає брутальна сила. В край-
ності та брутальна сила виступає як намістка
публічної opinio. Коли б ми хотіли якнайзагаль-
ніше висловити закон публічної opinio в формі
гравітаційного закону історії, ми прийшли б
до формули, яка погоджується з давновідо-
мою, достойною і слухною, але банальною
правдою: не можна правити проти громадської
думки”. Обережніше цю правду можемо ви-
словити так: не можна, принайменше розумно,
отже на довшу мету, правити проти раціональ-
ної пересічі, що створюється в суспільстві і ви-
словлюється щораз ясніше і виразніше його
свобідною публіцистикою.

Оце правна основа політичного значення
преси, і основа поваги, що в свободних суспіль-
ствах зазнають її чільні публіцисти. Звідси та-
ке зближення політики і публіцистики, дуже
часто до злиття в одній особі: публіцист стає
політиком, політик є одночасно публіцистом.
Після того зрозумілішими будуть нам слова
про апостола Павла, цитовані на початку. Сьо-
годні, будуючи церкву, себто спільноту віри в
розкиданих громад, апостол Павло був би в
подібному становищі, що й політик, який із

² Німецьке видання: “Der Aufstand der Mas-
sen,” 1947, § XIV.

окремих душ, переконуючи їх і приєднуючи для своїх задумів, творить свої політичні організації: товариства, клуби, партії.

Після всього сказаного зрозумілі, парадоксальні на перший погляд слова Ніцше, що так часто виявлялися проти волі їх автора пророчими. Де настає порожнеча і місце свободної громадської думки займає брутальний диктат, там дійсно знову ж преса стає органом отуманення суспільства, себто органом наказної пропаганди, агіткою, що має заслонити правду. Приклад преси комуністичних країв докладно підтверджує слова німецького філософа.

Справою совісті української інтелігенції вільного світу стає добре передумати та проаналізувати стан і внутрішню цінність своєї преси. Чи є вона органом формування громадської opinio, вилучення тієї раціональної пересічі, зрілої до того, щоб бути основою політичної дії; чи деякі ознаки не свідчили б про те, що й у нас іноді прокидається охота спихати пресу на рівень засобу отуманення суспільства, особливо коли в боротьбу з поглядом противника вводиться не свій яскравіший і правдивіший, гостріший погляд, але брутальну силу, як бувало в таборних республіках, силу, яка — як каже цитований еспанський мислитель — намагається заступити громадську думку, або коли в такій боротьбі вживається непристойних засобів — викривлювання і перекручування думок противника.

Коли говоримо про значення преси в політиці і бачимо те значення в виявлюванні раціональної пересічі, що творить ядро громадської думки, то це ніяк не треба розуміти як заперечення всякої оригінальності, блиску, таланту в публіцистиці. Навпаки, оригінальний талант дає виразніший, яскравіший вислів мислям, він виявляє різкості, навіть крайності. А тоді пересіч стає гармонією великих натуг, а не тільки чистою нулею або дрібною рівновагою дрібних напружень.

ПУБЛІЦИСТИКА В ДУХОВІЙ КУЛЬТУРІ

Неменше значення мають і може ще цікавіше місце займають сучасна публіцистика та її вияви, журнали й часописи, в площині духа. Вже сам зовнішній вигляд сучасного репрезентативного щоденника чи тижневика діє естетично. Добре складений часопис з відповідно розміщеним матеріалом, добре підібраними і графічно виведеними заголовками, з добірними ілюстраціями — це своєрідна мистецька композиція. Над нею в належно поставлених редакціях і друкарнях працюють мистці-фахівці. Коли в нашій пресі ця сторінка залишала і залишає ще багато до бажання, то це наслідок матеріальної убогости незалежної української преси, або, як передовсім під час війни, чи навіть і сьогодні в вільному світі — наслідок тяжких технічних умов у недостатньо ви-

вінуваних українських друкарських підприємствах. Але й у нас смак у цьому напрямі виробляється і наші вимоги до редакцій та видавців ростимуть.

Також змістово сучасні літературно-мистецькі журнали, літературно-мистецькі сторінки і додатки до щоденної й тижневої преси відіграють величезну роль. Вона подібна до ролі політичної преси. Як там, так і тут, у зударі різних поглядів, критичних аналізів, естетичних студій витворюється й оформлюється смак суспільства і разом із тим усвідомлюється стиль доби. Сьогочасний журнал заміняє колишній салон і його дискусії. Є в цьому може деяка втрата, коли мати на увазі елегантність вислову, дотеп, гостроту. Але з другого боку журнал має велику перевагу над такими дискусіями. В тривкій формі писаної розправи слабне, а то й зникає обрахована тільки на хвилинний ефект оздобність і афектованість промов, а місце блискучої іноді, але звичайно змістово слабшої імпровізації займає докладна продуманість і прецизність мислі та відповідального вислову. Сьогодні трудно думати про літературно-мистецьке життя й розвиток його без дискусійних журналів.

Поважне значення журналу в ділянці науки. В коротких оглядах, передачах змісту, у витягах, уривках, критиках знайомиться учений і зацікавлений наукою світ із найновішими творами. На основі такого знайомства рішаються окремі працівники чи любителі нау-

ки простудіювати той чи інший твір. В журналах випробовуються нові задуми, нові відкриття й ідеї, передискутовуються, виправляються, насвітлюються критично з різних сторін і аж тоді появляються в зрілішому, більш упевненому вигляді в окремих творах. В журналах у формі причинків, додатків і тп збираються матеріали для будучих великих наукових будівель. Коротко: науковий журнал це необхідний нині верстат наукової праці, своєрідна лабораторія, місце співпраці і духових зустрічей.

Досі говорили ми про журнали, зокрема про журнали з окресленим літературним, мистецьким, науковим обличчям. Перехід до часопису творять мішані типи журналу, якого зразок мали ми в нашій довголітній і заслуженій „Літературно-Науковій Віснику”. Сучасний добре редагований щоденник або тижневик (тип газетній особливо впливовий і гарно поставлений у Франції, Швейцарії, тип журнальний напр. в ЗДА) це простора сцена, де виступають усі ділянки життя: політика в вужчій того слова значенні, література, мистецтво, наука, філософія, економіка, техніка, фізична культура, — все це в устійненому порядку. Таким діапазоном, всеохопністю людських зацікавлень, сучасний часопис функціонально споріднений із загальним світоглядом. Адже під світоглядом розуміємо порядок мислей: наукових, мистецьких, релігійних; порядок з погляду якоїсь осередньої ідеї. Часопис із виразним ідейним обличчям і добре заступ-

леними ділянками духа й життя — стає речником світогляду того середовища, в якому зроджується і яке висловлює.

Преса, головню ж щоденник і тижневик, найвпливовіші і найбільш поширені її з'яви, це акумулятори думок, осередок згущення й вислову, синтетичні намагання підкорити різноманітність життя і мислей якійсь одній ідеї, одному задумові, в рамках одного порядку. Але цим преса дістає ще деяку подібність до синтетичних тенденцій у ділянці мистецтва, яких яскравим виразом є сцена, театр. Театральна вистава — це своєрідна синтеза мистецтв у рамках одного задуму, одного переживального змісту. На театральну виставу складається поезія (мистецтво слова й мислі), і плястика, яка сьогодні так сильно співдіє в оформленні вистави, в створенні відповідної декорації, в розміщенні і вигляді дійових осіб, далі — музика (голосу й інструменту), хореографія і тп. Коли залишимося в нашому образі і снуватимемо порівняння далі, то сцена-кін — це сторінки часопису. Сьогодні і та сцена стає рухомою як сторінки газети, що обертаються залежно від бажання читача. Актори — це автори статей часопису. Режисер — це головний редактор, що komponує в ім'я якогось задуму цілість.

Такі аналогії можемо виводити далі. Вчений, мистець, що творять у самоті, мають здебільшого тільки посередній зв'язок із широкою публікою, з народом. Вони творять для вузких кіл. Учена доповідь, авторський вечір

не є тепер найзвичайнішими зустрічами творця із споживачем. Часопис і театр зустрічаються з публікою і промовляють до неї безпосередніше. Народний тижневик і аматорська вистава — це найзвичайніші культурні розваги нашого селянина в „Просвіті” рідного краю і нашого емігранта в недавніх таборових скупченнях. І знову пригадуються слова цитованого вже Фрідріха Ніцше: довкола творців нових цінностей кружляє світ, але довкола акторів кружляють людські базари. Цю думку можемо, пристосувавши її до наших міркувань, висловити так: довкола великих мислителів і мистців кружляє світ, незримо кружляє він, але мистцям сцени і часопису, акторам і редакторам, плеще народ, і серцем і мізком повертається до них. Вони — театр і часопис — стали сьогодні сонцем, що за ним повертаються соняшники людських душ.

Тому доля й недоля славних акторів і редакторів такі подібні. Признання, оплески, ясне світло рампи або свідомости, пахучі китиці і світлі очі, задивленість і заслужаність, але і камінь кинутий у голову редактора, як колись пляшка, що в Шекспіровім театрі летіла на сцену з рядів публіки в актора, за те, що їй не догодив. Актори і редактори часто стають володарями сердець і мірою того, що має бути, і що цікаве і важне. Але і актор і редактор мусять щодня наново здобувати славу й оплески і наново документувати і виправдувати свої претенсії і признання. А ласка народу їздить

на бистрих конях і іноді залишає позаду свого вчорашнього улюбленця. Звичайно коротко і тільки винятково поза смерть сягає слава актора й редактора, у протилежності до мислителя і письменника, що в них часто аж смерть відчинає двері загального признання й пошани.

Тимто і суспільне становище обох служителів духа має деякі подібності. Треба порівняти напр. недавнє ще відношення непохитних у своїй чеснотливості матрон до зірок сцени й екрану. Була в цьому відношенні цікава суміш отвертого негодування із пильно приховуваною заздрістю. Розгляньмося навкруги нас. Чи не відчуваємо чогось подібного в поставі мистців, зокрема поетів, консервативних у своїй задивленості в минулі дні романтичного культу, мовляв, тільки *poeta nascitur!*, — чи не відчуваємо чогось подібного в поставі поетів супроти редакторів, журнальних критиків? Або ще інший приклад, відношення правовірного вченого, для якого немає поважної думки нижче десяти аркушів друку і бодай десяти ноток на сторінці, відношення такого вченого до публіциста. В усіх тих життєвих випадках перед нами строката китиця почувань, в якій запаху змішані і заздрість за блиск, живу славу і безпосередній вплив, і погорда родовитого, але збіднілого і сьогодні трохи обезціненого пана-аристократа до багатого парвен'ю-приходця.

Безпосердність у відношенні до народу дає і в ділянці театру і в ділянці преси ще один паралельний наслідок, а саме — особливо широко розп'ятий діяпазон вмілостей та знання. І серед ученого і мистецького світу є ступні, є ціла гієрархія перших зір, і блідших, залежних від них плянет і трабантів, і вкінці непевних метеорів. А все ж є якісь ясніші, вузчі межі. В театрі і в пресі — який простір! Заньковецька, Садовський, Курбас — артисти, актори, але так само без найменшої надуми і сумніву титулюють себе і люди так титулюють звичайних amatorів, що ледве повертаються на сцені. І подібно і Драгоманив, і Франко, і Липинський — це також публіцисти, але й так називають у нас і самі себе величають публіцистами і редакторами і автори малих новинок та хронікальних оглядів. І це природне явище, коли зважити діяпазон зацікавленої публіки. Наукою безпосередньо цікавляться невеликі кола вчених, учителів, коротко вищі сфери інтелігенції. Велике — хай простять нам уживання цього, занадто часто невтишеною тугою проказуваного слова — велике мистецтво зрозуміле для широких мас за допомогою критики, журналів, Але, як було сказано, *panem et circenses*, духового хліба і мистецької розваги у формі часопису і театру хочуть усі, без різниці інтелектуального розвитку. Звідси повідь дилетантства, навіть спекуляції на тім загальнім хотінні, на тій всенародній тузі.

ПУБЛІЦИСТИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ДУХОВІЙ КУЛЬТУРІ

В українському світі духа місце публіцистики особливше. В Німеччині чи у Франції світогляд нації, бодай від 19-го сторіччя, оформлюється головно в високих науково-навчальних осередках: академіях, університетах. Представники філософії тих народів, повторяємо — бодай від 19-го сторіччя — це найчастіше професори філософії. І Кант і Фіхте, Шелінг, Гегель, також Шопенгавер, аж навіть і до філолога-філософа Фрідріха Ніцше, чи сьогодні Гайдегера, Ясперса, займали довший чи коротший час університетські катедри. Франція 18-го сторіччя, Франція Руссо і Вольтера, але й учених енциклопедистів, у 19-ому, особливо в другій половині, ввійшла в те саме русло, і вже найблискучіше ім'я її мислі наших часів, Анрі Бергсон — це професор. Але й непрофесорські великі постаті, як Огюст Конт, це в кожному випадку типові вчені.

В нашому світі не зовсім так. Коли говоримо про український світогляд, думаємо для давніших часів про Сковороду. До нього, здається, можемо прикласти цитовану думку про апостола Павла. Коли б Сковорода жив сьогодні, він був би правдоподібно проповідником і публіцистом. В новіші часи подібно. Творцями світогляду, що в його підсонні живемо, є постаті як Драгоманов, Грушевський, Франко, Липинський, Липа, Хвильовий. За винятком тільки

одного Грушевського, все це більше публіцисти ніж учені, і цікаво: ні один із них не філософ по фаху. Україна мала і має і заслужених філософів по фаху, але вони залишалися звичайно ученими вчителями й істориками філософії, а не творцями світогляду і вчителями життя.

Як пояснити таке явище? Може причиною його тільки наша молодість, брак тяглої шкільної традиції, яка на Заході йде від монастирської схоластики аж до сучасних університетів. Просто, ми не мали ще наших свободних філософічних катедр в українських університетах. Може звідси слабкість впливу ученого, що так скажемо, катедрального світогляду на наше життя. Може Одначе пригадаймо, що і ті наші слов'янські сусіди, які були в кращому становищі і могли свободно плекати філософію в своїх багатих академіях і університетах, як напр. росіяни, поляки, чехи, були й є в подібній до нашої ситуації. І в них найвпливовіші світогляди йшли від письменників і публіцистів, а не вчених професорів. Імена Герцена, Чернишевського, Добролюбова, чи коли треба й Лева Толстого, що став із мистецького письменника письменником-публіцистом, свідчать про те ясно. Хто з учених професорів філософії міг би у світоглядівім впливі зрівнятися з названими? — Поляки мали також видатних учених на філософічних катедрах, що їх прізвища знаходимо в енциклопедичних історіях філософії світу. Та на життя

і живу мисль Польщі їх вплив слабкий, в кожному випадку не може навіть рівнятися з впливом якогось Бжозовського, Фельдмана, Дмовського, отже знову більшого формату публіцистів. — Чеську філософію репрезентує в світі ім'я Масарика. Де в ньому кінчається вчений професор, а де починається публіцист, не легко сказати.

Такі пригадки і порівняння можуть підказати ще інше припущення. Може це не тільки наша молодість причиною такого рішального впливу публіцистики в нашій житті. Може це не так історична тимчасовість, як може якась своєрідна неминучість нашого духа. Може саме в такій рішальній ролі публіцистики виявляється і виявлятиметься особливо наше, українське прагнення поєднати мислення і діяння, прагнення до постійної близькості духа і життя, виразниками якого були і Сковорода і вище наведені новочасні публіцисти. З того погляду незвичайно цікава психологія нашого, так часто осуджуваного мрійництва. Воно не буває мрійництвом Пер-Гинтового типу, мрійництвом розгубленим у фантастичних казках.³ Українське мрійництво пронизує життя, просвітлює його. Це не так утеча в казку, як введення казки в життя. Наша щира революція

³ Порівн. „Душа і пісня” в збірнику „Проблеми”: — „Українська душа”, В-во „Ключі”, НІЙорк-Торонто, 1956 ст. 49.

1917 року може бути великою історичною ілюстрацією цієї прикмети духа.

Після всього, знову обережно оминаючи всякі категоричні утвердження, могли б ми подумати: — чи не залишиться у нас за публіцистикою більша роль і значення навіть за те, яке здобула вона в широкому світі? Коли сердечна туга і мрія українства не в сфері абстрактних цінностей, але в цінностях здійснюваних і переживаних, і коли згідно з цим темою українського мислення є щастя справедливого і одночасно гарного життя,⁴ тоді публіцистика буде й далі правдоподібно осередньою і рішальною силою тих шукань і прагнень. Вона ж у своїм, неприниженим дрібними справами і дрібними представниками призначенні є саме щоденним намаганням о з м и с л и т и ж и т т я .

КРИЗА УКРАЇНСЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ

Трагічне життя, рівнобіжно трагічна доля нашої преси. Злети життя, одночасно злети української публіцистики, а його кризи це й її кризи. Одну з найглибших ми переходили

⁴ Характеристичне явище: — прикметники „добрий” і „красний” у сучасній літературній мові в вищих ступнях мають однакову форму: — кращій, найкращій. Українська паралеля до грецької калокагатії . . .

в роках перед останньою війною, підчас неї, і сьогодні ледве починаємо одужувати. Кажемо, що ця остання криза одна з найглибших, бо вона, як бачитимемо, спричинена не тільки зовнішніми встряваннями, але й внутрішніми мотивами.

Постає питання: чи публіцистика співвинна в кризі духа останніх часів, чи навпаки її заламання це тільки відгомін загальнішого заламання? Сьогодні після довгого і то кількратного позитивістичного перевишколу, ми обережні і маємо особливо загострену критичну увагу, коли йдеться про причині зв'язки. Саме тут так легко зробити логічну помилку, що проти неї виступав ще Девід Юм у 18-ому столітті, помилку неправильного висновку із часового слідування: — *post hoc, ergo propter hoc*. Із того, що якийсь явище йде після іншого, не можна робити висновку, що перше є причиною другого. Ото ж було б занадто відважно обвинувачувати нашу публіцистику за ту інтелектуальну і моральну кризу, що її переживало головню західне і еміграційне українське суспільство поза советським кордоном у роках поміж двома світовими війнами. І хоча з попереднього ясно, яку велику і рішальну роль приписуємо публіцистиці, зокрема в нашому світі, і хоча не можемо заперечити факту, що в публіцистиці 30-х років, найвиразніше, навіть найголосніше позначилася та криза, то все ж не вважатимемо публіцистики першою винницею. Вона була в функціональ-

нім зв'язку із життям, отже віддзеркалювала його кризу і з свого боку впливала на неї. Її засоби вислову — стаття, фейлетон, нарис — одні з найлегших, тож вона найскоріше виявила недугу. Вона не відкидала її одностайно, вона прийняла її отвертим серцем, і тим не так спричинила, як підсилила і поглибила її.

Як зазначено вище, криза мала зовнішні і внутрішні причини. До зовнішніх треба зарахувати найперше чужий натиск, головню на сході, натиск тоталітарної комуністичної диктатури. Свобідна публіцистика замовкла. Не зразу! 20-ті роки це ще бій, що виявляв іноді особливе напруження, навіть горді виклики, героїчні зваги, за котрі їх авторам доводилося йти в заслання, або й на смерть. Не письменник Хвильовий, але в першій мірі публіцист Хвильовий, мусів пустити собі кулю в лоба. І хай скільки страшних жертв принесла в ті роки українська культура, найяскравіші з них: смерть публіциста Хвильового і заслання та смерть режисера Курбаса. Знову публіцистика і театр — перша бойова лінія сучасного духа!

В Західній Україні і в пресі еміграції 20-их і 30-их років, розкинутої по Європі, при всіх поліційно-цензурних пакостях, не відчувалося такого тиску. Звідси добрий рівень її, признаний навіть ворогами. Війна 1939 року змінила й ті умовини. Цензура німецької влади накинула тим кільком органам, що мали змогу появлятися, нестерпні рами, а іноді накидала навіть і зміст. Це спричинило відхід від публі-

цистики дотеперішніх її представників. Можемо пройти орган за органом, наші щоденники, тижневики, місячники 20-х і 30-х років. Чільні керівники різних політичних партій, організацій були одночасно редакторами, або дуже близькими співробітниками пресових органів свого напрямку. Від 1939 року справа радикально міняється. Представники виразних соціально-політичних ідеологій відходять у тінь. Преса з конечности стає тільки, або майже тільки інформаційною пресою, і то знову ж з конечности досить однобоко інформаційною, з трудом, а все ж таки зберігаючи рештки своєї достоїнности. Більше можливостей свободи, зате малі можливості ліценцій і паперу мала літературна і мистецька журналістика, що далі старалася нести прапори високого рівня. Разом із зовнішніми причинами зникають і їх наслідки. До публіцистики повертаються її колишні відомі представники і разом із молодими, свіжими силами створюють нову публіцистичну еліту.

Глибші і тяжчі до переборення наслідки мали внутрішні причини кризи. П о с л а б п а т о с п р а в д и, або цілком і то свідомо відкинуто його. Виявом цього була наша „софістика” 30-их років, що найголосніше виступила в публіцистиці. Характеризувати панівну верству нашого духа того часу назвою взятою з давньої грецької історії дозволяють численні подібності.

Як давня грецька, так і наша софістика мала два виразніші обличчя. Одне, це — що так висловимось — грайливий, легкодушний скептицизм. Його представники не то не вірять у якусь об'єктивну правду духа й життя, їм взагалі це питання не болить. Вони граються блисками мислі, як шукарі світючими м'ячками. До кожного явища вміють підходити з одного і з другого, а то третього і четвертого і тд боків. Для них усі ствердження релятивні, а мірою їх цінности є не правдивість чи помилковість, але блискучість, несподіваність, що ошелешує й дивує, вигідність, корисність і то часто в найнижчій, матеріяльній того слова значенні.

Друге обличчя тієї софістики — це ірраціоналізм, прийнятий неначе об'явлення молодію і впливовою, публіцистичною і політичною течією націоналізму кінця 20-х років і в 30-х роках. Поверховна критика могла б бачити в тім духовім напрямку тільки моду, принесену з чужини. Але з віддалі років мусимо спокійніше і справедливіше оцінити його. Були там природні, з українських потреб часу і з українського духа посталі риси. В тому ірраціоналізмі був слухний бунт проти інтелігентчини, відірваної від життя і прагнень народу, проти перецінювання розумових програм, що ставали іноді в рішальній революційній роки дорожчими життя. Отже була в тому рухові тривога, щоб провідна верства не порвала зв'язків із почуваннями і прямунками народної

душі, щоб вона тим самим не відрізувалася від джерел своєї сили. Значить, був це зворот до життя, щиро українська туга за його близиною.

Але ті здорові основи і зачатки занадто скоро викривилися модними і цілком уже неприродними для нашого духа крайностями алогізму і аморалізму. Для української публіцистики вони означали підрив власного коріння. Алогізм, себто піддавання розумовій праці під диктат пристрастей, означав відмову від політичного завдання і обов'язку публіцистики, що ми спробували накреслити їх на початку. Ми бачили в публіцистичній праці шукання того, що назвали ми об'єктивним розумом народу, шукання вирішеної вже в душі народу розумної пересічі, рівноваги узгіднених чи вирівняних гадок. Передумовою таких шукань є спільна база однієї, для всіх однакової та обов'язкової логіки. Відречення від неї — це тим самим відречення від такого шукання спільної мудрости, або хоч приблизно узгідненої середньої точки при різноманітності поглядів. Тоді залишається тільки єдиний шлях до єдності: диктат, духовий примус. Переконування уступає місце перекрикуванню, перекривлюванню думок і слів, всьому вишуканому духовому теророві, що практикується в такій програмово алогічній публіцистиці занадто ревно, і то ще й сьогодні.

Аморалізм — друга, більш життєва сторінка того ж викривленого ірраціоналізму, освя-

чував такі засоби в публіцистиці, таку волю до влади за всяку ціну. Одночасно він поривав зв'язки з найкращими традиціями дотеперішньої української творчости, особливо в публіцистиці, що непохитно і незрадно шукала доріг до вічної мрії українського життя: краси з'єднаної з правдою-справедливістю.

В обох напрямках софістики знайшли вираз репрезентативні тоді політичні формації нашого світу. В софістиці легкодухого скептицизму заспокоювалася дотеперішня еліта ліберальної демократії, що пускала з своїх рук поводи життя. Типове явище для еліти в розкладі. В софістиці алогізму і аморалізму знайшов вираз нетерпеливий гін до влади нових молодших шарів суспільства, що хотіли перестрибнути через усі інтелектуальні прогалини і моральні перепони.

Внутрішня криза нашої публіцистики ускладнилася ще одним чинником, і то економічного характеру. В критичні 20-ті і 30-ті роки вперше в історії нової української публіцистики виступив приватний капітал у постаті підприємця і організатора преси. Досі знала українська преса приватний капітал (світлий приклад Євгена Чикаленка і його відношення до київської „Ради“) і громадський капітал (напр. відношення львівських банків до „Діла“) у ролі мецената, що залишав редакції духову автономію і редакторам достойну свободу. Новий приватницький капітал у своїм, молодечім ще, не-окультурненім розгоні дивив-

ся на пресу як на засіб заробітку і піддав її законам базару, отже попиту і подажу. Це обнизило рівень і достоїнність преси та її працівників. Вони часто під прикриттям тиском капіталу переставали бути виразниками шукання правди й боротьби за неї, а ставали тільки зарібниками, які роблять те, що подобається базарові, і що робить виріб поплатним. Такий стан ще поглиблював аморалізм і алогізм, описані вище. Продажність духа знаходила в тих теоріях своє оправдання і, навпаки, платила тим теоріям данину, рекламуючи їх. Результатом була нова поява, новий тип редакторського спеца, що може писати і друкувати всюди, без огляду на напрямок часопису, але тільки з огляду на менші чи більші можливості спокою і заробітку.

У ВІЛЬНОМУ СВІТІ

Таку славу і неславу спадщину вивезла з України велика еміграція 40-х років. У новій дійсності прийшли зміни і в публіцистиці.

Передовсім, як згадувано вже, в вільному світі відпали зовнішні обмеження, які знищили свободну публіцистику в УРСР і підірвали її розвиток в окупаційних державах, як Польща, Румунія. З тим зовнішнім тиском не можна порівнювати короткотривалий внутрішній терор у деяких таборових республіках в Німеччині. Той терор, сторінка неславної спадщини,

не міг розгорнутись у всій своїй красі і силі, маючи над собою американську й англійську владу в зонах, де скупчилось українське скитальство.

Другий важний момент — це зустріч і зживання в 50-х роках представників крайової публіцистики з американсько-українською, яка мала свої газети, свої вироблені привички й традиції.

В таких зовнішніх рамах відбувались і внутрішні зміни. Безхребетний скептицизм, що в 30-х роках ставав модою ліберальної публіцистики, сьогодні має свого спадкоємця в боязливій неутральності, яка вважається чесною багатьох органів преси. Але рядом стоїть уже і демократична преса з свіжим патосом правди і боротьби за неї. Подібно і в пресі націоналістичного напрямку сталася поважна переміна. В ній дозрівав і в 50-х роках прорвався, говорючи сучасною мовою, ревізіонізм, з'явилася ересь, особливо серед молодих інтелектуалістів. Наслідком цього процесу маємо на ґрунті колишнього націоналізму публіцистику, що глуха і сліпа продовжує свої давні пісні і щодо змісту і щодо аморальної методики, але поруч маємо і публіцистику груп, що зрозуміли кінечність ревізії старої догматики і визнавши потребу дискусії, цієї основної передумови свободи духа, створюють цінні органи політичних і літературно-мистецьких розмов і розправ.

Публіцистика — вірне дзеркало суспільства, і це potwierджує і її нинішній квантитативний стан. Маємо груп, партій більше ніж це по силі навіть для великої державної нації. Маємо газет і журналів більше ніж витримує наш не надто поемний читацький ринок. Роздроблене суспільство і роздроблена його преса: багатство і вбогість одночасно.

Одне певне: нинішній стан публіцистики не можна вважати задовільним. Свідомість цього прокидається в суспільстві і виразом її є щораз частіші розмови про брак репрезентативної газети і репрезентативного журналу.

Це сумне ствердження після того, як ми пізнали значення публіцистики, а в першу чергу преси, в сучасному житті. Це дуже сумне ствердження, коли думати про особливу роль преси для нас, суспільства в діяспорі. Ми перестали бути суспільством однієї землі, одного підсоння. Тільки духові зв'язки ще в'яжуть нас, творять із нас розкинутих якусь спільноту. А ті духові зв'язки сьогодні встановлюються і підтримуються передовсім пресою. Вона стає намісткою батьківщини в світі.

Сумний стан поглиблюється особливостями сучасного нашого життя. В темпі індустріальної, великоміської цивілізації, в яку ми попали з сіл і містечок, з-над тихих вод і з-під яєних зір України, людина не знаходить часу для самозадуми. До того вона, та українська людина, це ж парвен'ю в цьому світі, початківець на доріжку. Боротьба за існування і за

зрівняння з розбагатілим доквіллям займає весь час і, на жаль, часто всю душу людини. Вона вдихає в себе такий простий і легкозрозумілий матеріялістичний світогляд і його мораль, що ними при всіх ідеалістичних і релігійних декораціях фактично керується доквілля. В тому світогляді і в тій моралі найвищою цінністю і мірою цінности людини є достаток, заробіток. Якщо така вічно занята і скерована на матеріяльний осяг людина ще не вмерла духово, то вона підтримує ще те кволе життя не книжкою, але газетою і журналом. Тож на пресі майже вся відповідальність за духове обличчя суспільства.

Куди ж веде його преса: до культури, чи до підкультури? І одна, і друга мають свої критерії. В культурі ними є цінності правди, краси, добра, справедливости, об'єктивовані в науці, мистецтві, релігії, моралі, порядку життя, а живим знаком їх є освіченість і шляхетність людини. В підкультурі місце освіти займає грамотність, місце шляхетности — пожадливість і сильні лікті, а місце ідей і цінностей — фрази, загальники, гасла, якими півінтелігент без вагання і без сумнівів, самовпевнено рішає всі проблеми світу й життя. В культурі розвиток суспільства спрямований знизу вгору. Підкультура тримається рівнянням вниз.

Куди ж скеровує преса наше суспільство? Чи вгору, до пізнання світу, до критичного передумування проблем і розвиткових тенденцій; вгору вище описаним шляхом від окремих пе-

реживань через їх просвітлення аж до їх порядку і системи в світогляді й філософії; вгору шляхом, що означає справжню свободу духа і свободу преси? Чи вниз — шляхом підлещування пристрастям і смакові маси і шляхом приподобання її речникам; униз шляхом, на якому голосно підкреслювана свобода стає також тільки порожнім звуком, що прикриває неволю духа і фактичну залежність преси?

Це питання совісти кожного поважного публіциста-журналіста, що не знизився ще до ролі тільки зарібника, пролетара пера, якому байдуже де і чим, якими думками і словами виповняє він свою часову чи рядкову норму.

Відповідь на ці питання була б легша, коли б був серед нас об'єктивний суддя з терпеливістю й деякою вибачливістю, які є зрілим плодом розуміння. На жаль, такого судді немає. Коли б якийсь орган преси спробував доброзичливо вказувати ті, хай мимовільні, хиби й прогріхи, зараз зродився б підзор, що він тенденційний. А тоді найспокійніша критика замість стишувати, поглиблювала б озлобленість і інтелектуальну курячу сліпоту, спричинену нею. Грецька розкладена софістика знайшла критика і переможця в „академічній” в буквальному розумінні філософії Платона і вкінці в школі Аристотеля. Наша публіцистична софістика, що була прологом і супровідним явищем політики сили, подібно як старинна, яка дала ідеологію діям Алькибіада й Критія, че-

кає ще на докладнішу аналізу своїх оманних доказів, на наше „пері софістікон еленхон.”

Тут доходимо до парадоксів нашого життя. Є у нас вельмиповажані високі наукові і навчальні установи: Вільна Академія Наук, Наукове Товариство ім. Шевченка, Український Вільний Університет, Український Технічний Інститут. Іноді доводиться чути закид, що, мовляв, вони не практичні і не життєві. Закид не слушний. Було б смішно і безнадійно суперничати тим нашим установам голіруч, без кабінетів і лябораторій, із чудесно вивінуваними європейськими чи американськими університетами, медінститутами, політехніками. Воно було б і зовсім недоцільно з погляду потреб нації. Ті науково-навчальні високі установи мають бути с в о б і д н и м и у протиставленні до духово невільних подібних установ в окупованій батьківщині, отже мають бути свобідними інститутами українознавства в найширшій розумінні, для всього світу, а в першу чергу для української громади, розкинутої по всіх краях. Ті інститути для давніх і нових еміграційних хвиль мають бути „світилом у темі” скитальства і „скарбником слова”, сторожем українського логосу.

А тепер рядом із цим нові ствердження. Маємо в вільному світі два щоденники, поважне число тижневиків, двотижневих, місячних і кварталних видань різного типу. Пригадаймо щераз важливу, іноді рішальну роллю, яку відіграє тепер публіцистика в житті нації-

держави, а в житті нації-скитальця тимбільше. І ось у наукових установах не було досі в краю, і немає сьогодні в вільному світі дослідних інститутів преси, громадської думки, де поглиблювалося б самопізнання нації, знаходжене в її живчику, в пресі. Немає катедри публіцистики, де будучі українські редактори, журналісти могли б здобувати і поглиблювати пізнання для свого фаху.

Ось парадоксальність ситуації. Бо саме з тими з журналістикою пов'язаними клітинами наші вищі науково-навчальні установи дали б доказ своєї практичності в дійсно потрібнім напрямі і доказ своєї близини до життя та його потреб. Як прискіпалося б одужання нашої публіцистики і нашого духа взагалі, коли б редактори і журналісти знали, що їх статті в спокійних залях семінарів безпристрастно аналізуються з погляду логіки і змісту. Як інакше виглядало б багато-багато нападистих статей, коли б їх автори знали, що перед найцікавішою для них публікою — вчених і студентів не укривається ніякий фальшивий логічний стрибок або змістове викривлення думок противника. Як піднісся б рівень преси і разом із тим рівень думки суспільства, коли б в університетських історичних, правничих, соціологічних семінарах, коли б у дослідних секціях наукових установ розроблялись підставові поняття, якими журналісти пробують упорядкувати хаос фактів і подій, і давати їм оцінку. Такі поняття, як демократія, диктатура, со-

ціалізм, капіталізм, націоналізм, колоніалізм, імперіалізм навіть самостійність, суверенність міняють свій зміст на наших очах. Але їх час-то уживають як готових ключів до розгадки усіх загадок світу. Їх прикладають без розбору до найскладніших і різноманітних ситуацій, неначе життя — це матерія-фабрикат, яку можна визначати для всіх однаковою мірою-метром. Не бачити нюансів життя — це інтелектуальна короткозорість, яку тільки півінтелегент може вважати доказом сили і прямо-лінійності. Наше століття називають „добою приниження слова”, покликаючись між іншим на те, як комуністи вживають поняття „демократія”. Але це відноситься і до інших, для прикладу вище наведених слів. Чи не було б поважним завданням нашої науки допомогти публіцистиці в цьому напрямі? Помогти повернути слову його достойність, достойність шляхетного матеріалу, в якому об'являється правда, а не матеріалу, з якого тчуть завіси туману для людської думки!

ЗАКІНЧЕННЯ

Філософію окреслюють як самопізнання духа. Це оправдувало б підзаголовок цієї спроби усвідомити значення і призначення сучасної, зокрема української, публіцистики. Пізнай себе — це поклик цієї праці, поклик скерований до представників нашої публіцистики. Пі-

знай себе — і в цьому пізнанні, саме і тільки в ньому, знаходь основи самопошани і відповідальности.

Колись у „Молодому Театрі” в Києві перед початком вистави виходив перед спуцену завісу Лесь Курбас у костюмі паяца. В тій прекрасній появі був гордий виклик довкіллю. Хай бачать у нас тільки паяців, але ми, мистці сцени, свідомі нашого призначення бути дзеркалом життєвих глибин і виявом таємниць душі людини. Так само не важно, кого є сьогоднішньому українському публіцистові бачить світ. Не важно, чи він є співробітником, чи редактором якоїсь достатньої газети чи відомого журналу, чи він ходить між нами як нічний сторож, підмітач фабрики, вантажник чужих багатств. Але важне те, як сповняє він почесні обов'язки, що їх короткими натяками пробувала представити ця праця. Важне те, яке місце він займає в світі вільного українського духа.

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	5
ПРОМОВИ	7
22 СІЧНЯ	9
Значення актів 22 Січня (11-14). Аналіза душевного підложжя, з якого вони народились (14-18), ідейно-духового підсоння, в якому дозрівали (18-19), зовнішніх умовин, в яких здійснились (19-20). 4 Універсал; акт 22 Січня 1919 (21-23). Українська національна ідея: — її народність і універсальність (23-27). Символіка свят 22 Січня (27-29).	
1 ЛИСТОПАДА	30
Галицькі русини до 1848 р. (30-32). Програма 1848 р. (32-33). 1 Листопада як завершення переродження русинів у сучасне, соборницьке українство (33-36). Синтеза ідеалізму і реалізму в державі 1 Листопада (37-38). Заповіти 1 Листопада (39-42).	

Т. ШЕВЧЕНКО 43

Правда-справедливість життя — осередне завдання сучасності, Шевченко його пророк (43-45). Шевченко — народний кобзар (45-49). Шевченко — поет і духовий провідник (49-52). Культ Шевченка (52-53). Березневі містерії (53-57).

ДОПОВІДІ 59

ГЛИБИННА ВЕРСТВА СВИТОГЛЯДУ
ШЕВЧЕНКА 61

Шевченкознавство, його методика і проблеми (61-67). Психологія душевних структур і наверстувань (67-71). Проблематика циклу творів глибинної верстви (72-74). Аналіза ідеального змісту „Катерини” (75-82), „Наймички” (82-85), „Відьми” (85-90), „Неофітів” (91-96), „Марії” (97-103). Гріх, бунт, революція (104-106). Завдання української мислі напередодні 100-ої річниці смерті Шевченка (106-108).

НОВОЧАСНА ПОТУГА 109

Поняття публіцистики (109-116). Публіцистика і політика (116-121). Публіцистика в духовій культурі (121-127). Публіцистика в українській духовій культурі (128-131). Криза української публіцистики (131-138). У вільному світі (138-145). Закінчення (145-146).

Цитати з творів Шевченка, подані на основі видання Академії Наук УРСР, Київ, 1939.

На добру пам'ять

„ЗБІРНЕ МЕЦЕНАТСТВО”

Є у нас багаті громадські організації, є політичні партії. Вони видають свої органи, залежні від їх групових інтересів, партійних ідеологій. Та не видно у нас меценатів незалежної думки і вільного слова.

Зате є у нас традиція й досвід: — громадою робити те, чого не може зробити окрема людина; співпрацею будувати те, що не під силу одиниці. Ідея нашого „Збірного Меценатства” спирається на ту традицію і хоче дати українській вільній думці і вільному слову можливості розвитку.

Подаємо список наших Приятелів, що прийняли запрошення до „Збірного Меценатства” на цей 1958 рік. Завдяки їм можливо продовжувати видання книжок серії „Життя і Мислі”.

- А. Антипів Hamtramck, USA
- А. Бабич Toronto, Can.
- Б. Бараник Toronto, Can.
- К. Бачинський Cleveland, USA

М. Белендюк Astoria, USA
 В. Березюк Hibbing, USA
 Н. Біланюк Deroit, USA
 В. Білик Brompton, Australia
 Е. Боднарук Toronto, Can.
 В. Бойко Toronto, Can.
 О. Бойко Toronto, Can.
 Е. Борис Toronto, Can.
 В. Бучко Toronto, Can.
 Б. Ваньо Toronto, Can.
 П. Веприк Toronto, Can.
 Ст. Волинець Winnipeg, Can.
 М. Галій Richmond Hill, USA
 З. Гарапа Toronto, Can.
 Б. Гірняк Clifton, USA
 Н. Гірняк Clifton, USA
 Б. Гнатюк Morgantown, USA
 Ст. Гнида Edmonton, Can.
 П. Головатий Toronto, Can.
 Р. Голод Toronto, Can.
 Т. Горохович Toronto, Can.
 Е. Гуцуляк Oshawa, Can.
 Марія Гриневиц Coburg, Australia
 І. Гурко Cleveland, USA
 І. Гурич New York, USA
 І. Герчук Toronto, Can.
 М. Дальний Toronto, Can.
 О. Дерій Laurel, USA
 І. Держко Toronto, Can.
 В. Домазар Toronto, Can.
 В. Доманицький Minneapolis, USA
 З. Дончук Philadelphia, USA
 С. Дорощак Buffalo, USA
 Л. Дражевська New York, USA
 І. Дубилко Toronto, Can.

Е. Думин Toronto, Can.
 Р. Думин Toronto, Can.
 Н. Жежелевська New York, USA
 А. Жуковський Steele, USA
 Р. Залуцький Chicago, USA
 Яр. Заремба Elizabeth, USA
 Б. Зелений Windsor, Can.
 З. Зелений Toronto, Can.
 П. Зелений Poppel, Belgique
 Р. Зелений Windsor, Can.
 Б. Зорич Toronto, Can.
 Я. Іванусів Edmonton, Can.
 В. Іващук Chicago, USA
 Б. Кальба Toronto, Can.
 А. Кібець Liege, Belgique
 К. Кізюк Chester, USA
 А. Кобрин Chester, USA
 В. Комісар Toronto, Can.
 Р. Копач Toronto, Can.
 О. Кордуба Rosewater, Australia
 Ю. Коритко Dunkirk, USA
 М. Корчинський Niagara Falls, USA
 О. Кос Baltimore, USA
 А. Косевич Toronto, Can.
 І. Кривов'яз Adelaide, Australia
 Р. Кришталський Newark, USA
 Р. Крохмалюк Detroit, USA
 В. Кузь Toronto, Can.
 П. Кулиняк Chester, USA
 А. Куник Toronto, Can.
 М. Курах Cleveland, USA
 Ст. Куропась Chicago, USA
 С. Кучменда Toronto, Can.
 Т. Лапичак (2) Chicago, USA
 Л. Литвин Toronto, Can.

Т. Ліськевич Chicago, USA
 В. Літинський Windsor, Can.
 Л. Ломиш Dunkirk, USA
 А. Малицький Kingston, Can.
 В. І. Манастирський Toronto, Can.
 С. Мартюк Jersey City, USA
 Д. Марущак Toronto, Can.
 О. Матковський Chicago, USA
 П. Мегик Philadelphia, USA
 К. Медвідський Toronto, Can.
 К. Мельник Chester, USA
 Б. Мигаль Ottawa, Can.
 В. Михайлів Northcote, Australia
 І. Михайлюк Augusta, USA
 А. Мілянч Detroit, USA
 І. Мриц New York, USA
 М. Мриц New York, USA
 А. Мудрик Toronto, Can.
 Ю. Налісник New York, USA
 Н. Ничай Toronto, Can.
 О. Ничка Passaic, USA
 І. Нітефор Toronto, Can.
 Т. Олексин Cleveland, USA
 Т. Олесіюк Kerrville, USA
 Р. Олійник Toronto, Can.
 Я. Онищук Toronto, Can.
 Ю. Павич Toronto, Can.
 А. Палій Toronto, Can.
 Ц. Паліїв Toronto, Can.
 К. Паньківський Larchmont, USA
 Т. Парфанович Buffalo, USA
 Н. Пазуняк Philadelphia, USA
 Т. Пасічинський Mile End, Australia
 М. Пежанський Long Island City, USA
 П. Плевако Paris, France

З. Площанський Toronto, Can.
 М. Полотнянка Los Angeles, USA
 І. Поритко Philadelphia, USA
 П. Постолук Jersey City, USA
 Н. Ріпецький Toronto, Can.
 М. Ромаж Camden, US A
 Т. Рожанковський (2) Hudson, USA
 І. Розгін Detroit, USA
 Я. Росляк Bonnyville, Can.
 Л. Рудавський St. Paul, USA
 Д. Руденська Toronto, Can.
 І. Савицька Philadelphia, USA
 П. Сайкевич Windsor, Can.
 М. Салдит Buffalo, USA
 М. Самотовка Buffalo, USA
 Н. Сас Bordertown, Australia
 В. Сахрин Toronto, Can.
 Т. Сендзік Trenton, USA
 І. Сірий Philadelphia, USA
 Ол. Скробко Los Angeles, USA
 Т. Скубій P. O. Tully, Australia
 А. Слободян Toronto, Can.
 М. Стахів Toronto, Can.
 В. Стефанович Newark, USA
 В. Стефурак Chicago, USA
 Т. Стельмах Butte, USA
 Е. Стецьків Tonawanda, USA
 М. Сулима Toronto, Can.
 Ом. Тарнавський Toronto, Can.
 І. Тесля Ottawa, Can.
 В. Томків Cleveland, USA
 М. Точоний Augsburg, Germany
 Р. Трешньовський Cleveland, USA
 А. Туркевич Toronto, Can.
 Б. Турко Jersey City, USA

А. Файгель	Toronto, Can.
Д. Федик	Clovelly Park, Australia
Б. Филипчак	Passaic, USA
М. Хархаліс	Toronto, Can.
А. Чорній	Toronto, Can.
Г. Чорнобицька	Queenstown, Australia
І. Шкільник	Toronto, Can.
І. Шох	Flushing, USA
Ю. Юринець	Largs North, Australia
А. Яременко	Jersey City, USA
Б. Яців	Toronto, Can.

Окремо дякуємо тим Членам „Збірного Меценатства”, що прислали свою вкладку, але прохали не називати їх у списку.

Члени „Збірного Меценатства” дістають усі видання в-ва „КЛЮЧІ” (Листи до Приятелів, Проблеми, Життя і Мислі) без окремої заплати.

Приятелі, приєднуйтеся до нашої духової родини і намовляйте знайомих. Разом малими вкладками створимо базу незалежної думки і поважних книжок .

ВІД АВТОРА

Як при попередніх моїх працях, так і тепер щиро дякую Вшан. ПП.: ред. *Р. Купчинському* за прочитання машинопису і за — як завжди — цінні зауваги; мистцеві *Св. Гординському* за оформлення обкладинки; ред. *Яр. Зарембі* за поміч при читанні коректи.

Управі видавництва і друкарні „Свобода” в Джерзі Сіті, а зокрема Вшан. п. *Любі Лангак*, дякую за справді приязне полегоджування всіх зв'язаних із друком цієї книжки справ. Також дякую технічному керівникові друкарні, Вшан. п. *С. Федеву* за його щиро співпрацю і старання, щоб ця книжка вийшла по можливості своєчасно і в доброму виконанні.

Вкінці дякую палітурні „Бібльос”, її власникам Вшан. ПП. *Щербанюкам*, особливо за дозвіл переводити експедицію книжки в їхньому підприємстві.

ЖИТТЯ І МИСЛІ

Серія мемуарів: — спомини відомих діячів культури і політики.

К. Паньківський: Від держави до комітету. (Літо 1941 року у Львові)

„Книжка Паньківського читається легко і цікаво... Д-р Паньківський уміє спостерігати те, що довкола нього діялося, знаходити зв'язок окремих подій та при тім ясно і правдиво описати все те, що він бачив, чув і відчував в описанім часі”.

д-р М. Стахів („Народна Воля”, Скрантон, 9/1 1958).

„Спомини Костя Паньківського написані спокійним тоном, з любов'ю до правди і тільки правди... Ці спогади є джерелом дуже цінних інформацій, які допомагають зрозуміти багато заможаних справ, що часто неправильно насвітлюються їх учасниками. Тому всякому варт їх уважно і пильно прочитати”.

С. Волинець („Український Голос”, Вінніпег, ч. 11/1958).

Автор оповідає „сіне іра ет студіо” (без гніву і без тенденції). Тимто треба щиро привітати появу цієї книжки. Він оповідає спокійно, речево, об'єктивно — поскільки в споминах можна бути об'єктивним. Книжку треба рекомендувати кожному, хто цікавиться історією України підчас 2-ої світової війни”.

М. Лагодівський („Українські Вісті”, Н.-Ульм, 16/3 1958).

„Це прецікаві спогади тверезої й чесноі людини про роки німецької окупації в Україні... Книжку треба прочитати кожному українцеві”.

„Нові Дні”, Торонто, ч. 104/1958.

„Спогади К. Паньківського написані спокійно, хоч писані кров'ю серця. Читач читає їх з напруженням від першої до останньої сторінки”.

мгр. М. Хом'як („Логос”, Йорктон, Канада, ч. IX, кн. 2/1958).

М. Шлемкевич: Українська синтеза чи українська громадянська війна.

1 видання Мюнхен 1946. 2 видання Мюнхен 1949.

„...праця д-ра Шлемкевича заслуговує на увагу з боку всіх тих, хто напружено шукає здорових шляхів до зміцнення й державного оформлення нашого національного організму... Непідробна щирість викладу, глибокий патріотизм, яким перейнята книжка, відганяють думку про можливість якогось „крутіїства” з боку автора”.

Проф. д-р І. Марченко (Голос Державника, чч. 4-5, 1947. Журнал монархіст, напрямку).

„...Без перебільшення можна сказати, що на цій книжці виховуватимуться цілі покоління українських суспільно-громадських діячів, котрі братимуть з неї ґрунт для своєї громадської праці”.

Павло Дубів (Неділя, ч. 153/1948. Часопис республіканського напрямку).

„Ця публікація... це апель до українського державного думання і до вміння ставити інтерес нації-держави понад інтерес особи-партії”.

І. Кедрин (Свобода, ч. 49/1952)

М. Шлемкевич: Загублена українська людина.

Нью-Йорк, 1954.

„...це оригінальна і смілива, мистецька формою і цікава проблемами рідкісна поява...”

О. Федорика (Свобода, ч. 42/1955)

„Книга ця на часі. Вона спонукує роздумувати над собою”.

ОТ (Київ, ч. 1/1955)

„Книжка... є одним з найповажніших виявів нашої філософичної думки останніх років”.

Ю. Тис (Овид, ч. 5/1955).

„...складні філософські проблеми автор уміє представити легкою і зрозумілою для пересічного читача мовою”.

М. Д. (Молода Україна, ч. 22/1955).

„...твір наскрізь позитивний і оригінально синтетичний”.

М. С. Народна Воля, ч. 22/1955).

„Цю глибоку змістом і прекрасну формою книжку треба уважно прочитати”.

С. Волинець (Новий Шлях, ч. 4/1955).

М. Шлемкевич: Галичанство. Нью-Йорк, 1956.

„Чим цікава і значна книжка М. Шлемкевича для нас, наддніпрянців... Новий час вимагає, щоб галичанство нарешті сплилося з українським загалом, збагативши його своїми позитивними властивостями й здобутками. Книжка М. Шлемкевича є для нас свідомством того, що саме цього прагнуть кращі представники галицької еміграції. З ними у нас є спільна мета, а значить і спільна мова.

В. Сварог (Український Прометей, ч. 12/1957).

„М. Шлемкевич вірний собі і своєму стилеві. Тому його книжка не є повна фактів і дат, це не є інформаційний підручник громадсько-політичного життя в Галичині, а дійсний есей за французьким зразком: — у легкій формі, переплетений поетичними порівняннями, поданий погляд на те, що автор схоплює словом „галичанство“.

І. Кедрик (Свобода, ч. 68/1957).

„Аж до останнього розділу книжка імпує читачеві речевістю і погідним, гуманним настроєм...“ Щодо останнього розділу рецензент висловлюється критично.

А. Юриняк (Овид, ч. 2-3/1957).

При суб'єктивних прибільшеннях „книжка... є твором думки, яка розбуджує думку“.

Українські Вісті, Едмонтон, ч. 15/1957).

„З почуттям справжньої приємності читається ця невеличка, але знаменна книжка. З думками автора можна погоджуватися або не погоджуватися, але не можна заперечити їх актуальності, їх об'єктивного, позначеного справжньою культурністю тону“.

Молода Україна, ч. 3/1957).

Книжка „в нашій застоїній воді може виявитись рішачим поштовхом для конечної ревізії й очищення наших застарілих мислей і форм. Важемо цій книжці такого успіху, бо вона його заслугує“.

М. Дальний (Нові Дні, чч. 90-91/1957).

„Прегарним, попадаючим часто в поетичний патос, стилем, автор, з'ясовує нам многогранну проблему галичанства. Доторкаючись навіть болючих ран... автор, як ніжний і розумний лікар,

робить це зі знанням і батьківською любов'ю, без тині злоби і гніву“.

С. Волинець (Український Голос, ч. 30/1957).

„Книжка написана блискучим і дуже талановитим стилем і порушує наболілу проблему відношення галицького типа українця до наддніпрянця. Проблема наболіла тому, бо оточена короткозорістю й упередженням. Та як легко розв'язується вона, коли трактувати її погідною, розумною усмішкою...“

Р. Драган (Вільна Думка, Сідней, 1/12, 1957).

УКРАЇНЬСЬКА ДУША

(Збірник)

ЗМІСТ: — **Є. Онацький** (Буенос Айрес), Українська емоційність; **О. Кульчицький** (Париж), Світовідчужання українця; **Б. Цимбалістий** (Мадрид), Родина і душа народу; **М. Шлемкевич** (Нью-Йорк), Душа і пісня; **В. Дорошенко** (Філадельфія), Бібліографічний огляд.

Ціни книжок в-ва „КЛЮЧІ“

Ч. 1	(Українська синтеза) . . .	0.75 дол.
Ч. 2	(Загублена людина) . . .	1.75 „
	В твердій обкладинці . . .	2.50 „
Ч. 3	(Галичанство) . . .	1.50 „
Ч. 4(1)	(Від держави до комітету) . . .	2.00 „
	В твердій обкладинці . . .	3.00 „
Ч. 5	(Українська душа) . . .	1.00 „

Замовляти прохаємо в в-ві. Адреса:

LETTERS TO FRIENDS, P. O. Box 428, Newark 1, N. J.

„ЛИСТИ ДО ПРИЯТЕЛІВ”

Це поклик до людей, що хочуть і вміють незалежно думати, — поклик створити суспільство духа понад моря і гори і ріки, що нас ділять сьогодні. „Листи” інформують про значення подій, дають їм оцінку і так утверджують зв'язок українських душ у мислях і почуваннях, у спільній спрямованості волі і мрій.

Передплата: на рік 5.00 дол. **Окреме число:** 50 центів.

ВИДАВНИЦТВО „КЛЮЧИ”

За редакцію: — М. Шлемкевич

За видавництво:

Д. Кузик, Л. Ломиш, О. Олесницький, Ом. Тарнавський

Адреси:

Редакція всіх видань і адміністрація всіх країв, окрім Австралії

LETTERS TO FRIENDS

P. O. Box 428 Newark 1, N. J., U.S.A.

Представництво в Австралії:

Dr V. Bilynskyj,
33 Mathoura Rd. Toorak SE. 2 Victoria, Australia.

Mr. I. Hrynevych,
61 Railway Crescent, Blacktown N. S. W., Australia.

Mr. T. Pasiczynskyj,
60 Hughes St., Mile End, South Australia.

Ціна 2.00 дол.

